

**מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם:
סיפורו של נוער חרדי נושר
נחומי יפה, ניצן פייביש, אהוד פראוור**

JERUSALEM מכון ירושלים
INSTITUTE למחקרי מדיניות
FOR POLICY معهد القدس
RESEARCH لبحث السياسات

מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם

סיפורו של נוער חרדי נושר

נחומי יפה, ניצן פייביש, אהוד פראוור

ירושלים, 2024

מכון ירושלים למחקרי מדיניות | פרסום מספר 610

מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם

סיפורו של נוער חרדי נושר

מחברים: נחומי יפה, ניצן פייביש, אהוד פראוור

צוות המחקר (לפי א"ב): אליעזר היון, נחומי יפה, חיים נריה,

ניצן פייביש, אוריאל פלג, אהוד פראוור, אריה שטראוס

עימוד: נועה עמבר-ברום

עיצוב כריכה: סטודיו אירה גינזבורג

תמונת השער: יוסי זמיר, שתיל סטוק

הוצאת הפרסום לאור התאפשרה הודות לתמיכה של שותפינו:

© 2024, מכון ירושלים למחקרי מדיניות

בית חי אלישר

רח' רד"ק 20, ירושלים

www.jerusalemintitute.org.il

info@jerusalemintitute.org.il

תודות

המחקר נערך על ידי צוות משותף של חוקרים משני מכונים – מכון ירושלים למחקרי מדיניות ומכון נתוני אמת. מנהלי המחקר – אהוד פראוור מטעם מכון ירושלים וד"ר נחומי יפה מטעם מכון נתוני אמת – ראו במשתתפים משני המכונים צוות מחקר אחד, הפועל באופן מתואם, לומד יחד, חוקר יחד ומפיק יחד מסקנות ותובנות. בתקופה שבה ניהל ד"ר חיים נריה את הצוות מטעם מכון נתוני אמת, נשמרה עבודת היחד.

הראיונות במחקר חייבו קבלת הסכמה משולשת – הנער (שרואיין אחרי גיל 18), מחנכו ואחד מהוריו. אריה שטראוס, מצוות המחקר, הוביל את איתור המשפחות וקבלת הסכמתן, וביצע את רוב הראיונות. בלעדיו מחקר זה לא היה קם. הרב אוריאל פלג סייע בהבנה מעמיקה של נקודתם מבטם של המחנכים. ד"ר אליעזר היון לקח אף הוא חלק בראיונות. בסופו של התהליך – ניצן פייביש קיבל על עצמו את הפיכת חומר הגלם הרב שנצבר במהלך המחקר לכלל מסמך מסכם, על תובנותיו והמלצותיו.

שני המכונים מבקשים להכיר תודה למשרד ירושלים ומסורת ישראל על יוזמתו ותרומתו לביצוע המחקר.

תוכן העניינים

5	תקציר
8	מבוא
18	פרק ראשון: התנגשות
27	פרק שני: דרך התלאובות
37	פרק שלישי: מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם
44	פרק רביעי: עמדת המחנכים
49	פרק חמישי: זעקת המשפחות
58	סיכום והמלצות
63	ביבליוגרפיה

מחקר זה עוסק בתופעת הנשירה המתרחשת בקרב הנוער החרדי. רוב המחקרים שפורסמו בנושא התבססו על ראיונות עם בעלי תפקידים או על נתונים רשמיים קיימים במערכת. מחקר זה, לעומת זאת, מבקש להשמיע את קולם של ה'נושרים' עצמם, ולהביא את סיפורם המלא בלשונם הם. ואולם, הבאת סיפורם של הנערים דורשת גם את השגתם של קולות נוספים, חשובים, המעורבים ומשפיעים בחייו של הנער. כדי לממש שאיפה זו נקטנו במחקר זה בשיטת מחקר ייחודית: שיחות עומק לא רק עם הנערים עצמם, אלא עם שני גורמים מרכזיים ורלוונטיים נוספים – הוריהם של הנערים והמחנכים האישיים שלהם. כמו כן, המחקר מתייחד במעקב אחר קבוצה מובחנת של נערים שאומנם נלכדו בקורי מעגל הנשירה, אך באופן מרתק יכלו לו, ובתום תהליך שחוו נמצאים כיום בפוזיציה שעל פי הגדרתם כוללת את היותם חרדים או לפחות שומרי מצוות, 'מאוזנים' בחייהם, שבעי רצון ובעלי שאיפות נורמטיביות בתחום הדת, התעסוקה, המשפחה והחברה.

למחקר הוגדרו שלוש מטרות עיקריות. **ראשית**, ביקשנו להתחקות אחר המסע שחוו הנערים – כמו גם משפחותיהם – כדי לאתר את הגורמים לנשירה, ולא פחות חשוב מכך את המסלול שעברו הנערים מעזיבת המוסד החינוכי ועד הגעתם ל'מנוחה ולנחלה'. **שנית**, ניסינו לעמוד על נקודת המבט המוסדית של תהליך הנשירה ולבחון כיצד תופסים המחנכים בישיבות החרדיות את תהליך הנשירה: הגורמים לו, המענים האפשריים והמענים שעדיין חסרים לשיטתם. **לבסוף**, ביקשנו לברר כיצד חוו משפחותיהם של הנערים את סיפור הנשירה, או באופן ממוקד יותר, כיצד השפיעו המשפחות על האירוע או התהליך ובאיזו אופן הן הושפעו ממנו.

מתצאים והמלצות עיקריות

מהמחקר עלו כמה תובנות עיקריות. הראשונה עוסקת בתחושות הקשות (אי־ודאות, פחד, תסכול, חרדה מהעתיד ותחושת חוסר אונים) המלוות את הנערים – כמו גם את משפחותיהם – בשל היעדר מערכת מוסדרת של הפניה וליווי של הנער לאחר עזיבת המוסד החינוכי ה'רגיל'. חשוב להדגיש כי בכל המקרים שנבחנו במחקר, החיפוש אחר פתרון עבור הנער נעשה באופן עצמאי על ידי הנער ומשפחתו, ללא הכוונה מצד המערכת, ובדרך חתחתים מתישה, הכוללת מעברים תכופים בין מוסדות חינוכיים שונים וזמן ממושך שהנער נמצא בחוסר מעש בביתו, אגב תסכול רב שלו ושל משפחתו. על כן, מוצע להקים בתוך הרשויות המקומיות יחידה ייעודית שתפקידה יהיה לסייע בהכוונה ובמצאת מוסד חינוכי מתאים לנערים חרדים שנפלטו מהמסגרות הקלאסיות.

השנייה מעלה את הקושי של מערכות החינוך בישיבות לתת מענה מדויק לנערים לקויי למידה. אף על פי שנראה כי ההבנה הזו רווחת בקרב מנהלי מערכות החינוך החרדיות, נדמה כי מערכות אלה עדיין חסרות כלים מתאימים להכיל את התופעה ולהתמודד איתה.

השלישית מדגישה את הצורך בפיתוח מוסדות חינוכיים נוספים לנערים חרדים. הצורך עולה בעיקר לנוכח הצמיחה הדמוגרפית בציבור החרדי, כמו גם הצמיחה במספרם של הנערים שנוטשים את המוסדות החרדיים הקלאסיים בחיפוש אחר חלופות, ראויות יותר או פחות. לפיכך, מוצע לחשוב על פיתוחם של מוסדות משני סוגים עיקריים. האחד, לנוער שנמצא 'בתווך': קרי כאלה הרוצים ללמוד לימודי קודש, אך לא מוכנים להקדיש מאה אחוז מסדר יומם וממרחם לכך. מוסדות אלה – שיאפשרו מצד אחד לימודים תורניים ברמה גבוהה ואיכותית עם סדר יום ברור ומוגדר מראש, בדומה לישיבות הקטנות הקלאסיות, ומצד שני ייתנו מקום לפעילויות לימוד שאינן תורניות או פעילויות פנאי – עשויים לתת מענה לנערים שנפלטו ממערכת החינוך החרדית הקלאסית, אך עדיין הפצים שלימודי הקודש יהיו חלק מאורח חייהם. השני, פיתוח מסגרות חינוכיות־אלטרנטיביות, שנושאות אופי חרדי ובר־זמן מסוגלות לקבל נערים מרקעים מגוונים ובעלי צרכים שונים ולהכיל ביקורת כלפי התפיסה החינוכית החרדית ואף התנהגויות (כמו לבוש 'צבעוני' או טלפון חכם) שבמסגרות החרדיות הקלאסיות נחשבות כהריגות.

מסמך זה שואף להציג לחברה החרדית והלא־חרדית, לרבנים ולמחנכים, את המצב הקיים על מרכבותו. לשיטתנו, כדי לשנות את המציאות דרושה הבנה שהשינוי צריך להיות מערכתי – והאחריות על עתידו של הנער אינו יכול להיות רק באחריותה של המשפחה, המוסד או הנער. במובנים רבים הנערים הנושרים הם נורת אזהרה מהבהבת עבור החברה החרדית, וחשוב להידרש אליה מוקדם ככל האפשר.

תופעת הנוער הנושר היא סדק ממשי ב'חומות הקדושה' של החברה החרדית, ולמעשה היא מבין הסדקים הראשונים שהחברה החרדית הייתה מוכנה להכיר ולהודות בקיומם. הקהילה החרדית נתנה לתופעה שמות מגוונים: נוער קצה, נוער שוליים, נוער בסיכוי, נוער בסיכון, נוער מתמודד, הבן החמישי, יורדים, ילדי רחוב, נוער ברזלים, יושבי קרנות, פרחים, שבאבניקים, נשמות גבוהות, כלים סדוקים, טונה בייגל ועוד. חלק מהשמות מאשימים, חלקם מאיימים, חלקם מאדירים וחלקם מביעים תקווה לשינוי. ריבוי השמות והכינויים מעיד על ההכרה בבעיה ועל הניסיון המתמיד של הקהילה למצוא דרכים להתמודד איתה.

התופעה של נוער שנפלט מהמסגרות הנורמטיביות של החברה החרדית 'דופקת בדלת' של משפחות מכל הזרמים והקבוצות, ממשפחות מיוחסות לצד משפחות פשוטות. נראה שלמרות המאמצים הגדולים, החברה החרדית עומדת חסרת אונים מול התופעה ואינה מצליחה לעצור אותה. בין המחנכים והעסקנים הפועלים בתחום, יש שדימו את התופעה למגפה מידבקת שאינה ניתנת לעצירה.

לאורך השנים נערכו מחקרים רבים אשר בחנו את תופעת הנוער הנושר (גולדברג, 2021; הורביץ, 2012; וייסבלאי, 2019; יצחקי, 2009; להב, 2015; מלחי, 2020; שהינרקסלר וגולדברג, 2021), תוך התייחסות לנקודות מבט שונות. מחקרים אלו מלמדים על המאמץ להבין את התופעה ולהציע אסטרטגיות לשינוי מדיניות ברמות שונות. חלק מהמחקרים התמקדו בגורמים לנשירה בקרב בני הנוער עצמם, למשל – השפעת החשיפה לתקשורת ולעולם החילוני, השפעתם של החברים, השפעתן של בעיות אישיות של הנערים. חלק מהמחקרים הפנו מבט ביקורתי אל המסגרת המשפחתית, תוך שימת דגש על היבטים כמו מחלוקת משפחתית, קונפליקטים בין ההורים, בעיות שלום בית, קשיים רפואיים או כלכליים במשפחה, מקרים של התעללות מינית ופסיכולוגית וקשר רעוע רגשית בין הנוער להוריו. ומחקרים אחרים התמקדו במסגרת הקהילתית החרדית ובהשפעתן של הנורמות החרדיות הנוקשות, כמו גם סדר היום האינטנסיבי בישיבות החרדיות, על תופעת הנשירה.

מחקר זה מציע התבוננות ייחודית. הוא מתמקד בעשרה מקרי בוחן של נערים שנפלטו מן המסגרות הנורמטיביות, תוך בחינת נקודת המבט של הנערים, של הוריהם ושל המחנכים במסגרת החינוכית. נוסף על כך, כדי לעמוד על הדינמיות של התופעה, המחקר התמקד בנערים שלא עזבו לחלוטין את הקהילה החרדית, אלא רק 'התגלו' ממנה לזמן מה, ולאחריו מצאו דרכים שאפשרו להם להישאר חלק מן הקהילה, תוך הרחבה מסוימת של גבולותיה.

קורט לוי (1890-1947), מחלוצי הפסיכולוגיה החברתית, הניח את התשתית לרעיון 'תורת השדה'. לפי לוי, התנהגותו של הפרט מושפעת מהמצב הכולל או מ'השדה' שהוא נמצא בו. השדה מקיף את כל הגורמים הקשורים זה לזה שקיימים בו. כדי להבין התנהגות אנושית יש לנתח את כל ההקשר הפסיכולוגי, המכונה 'מרחב החיים', שבתוכו פועלים יחידים. מרחבי חיים שונים, כמו משפחה, עבודה וקהילה, מפעילים כוחות משתנים על יחידים. לוי טען כי ניתן לייצג מתמטית את השדה ואת הכוחות המשפיעים על הפרט בתוכו, ולאפשר הבנה מעמיקה יותר של התנהגות (Lewin, 1943). המחקר שלנו שואף לתת קול לשדה ולחלקים שבו, לנער, להורים ולקהילה, ולהגיע להבנה רחבה כדי שתאפשר לגבש פתרון מקיף ומהותי לבעיה.

הדרמה של נוער נושר, על המורכבות של מרכיביה השונים, מתקיימת בחלל נוסף, והוא הגיל המשמעותי של התופעה – 'גיל הנעורים', שלב הביניים שבין הילדות לבגרות. הפסיכואנליטיקאי והתיאורטיקן אריקסון (1976) כינה אותו 'מורטוריום' (דחייה, השעיה), היינו שלב של פסק הזמן המתרחש בגיל ההתבגרות. בתקופה זו אמורים ההורים והחברה לאפשר לנער מרחב של תמרון ובדיקה עצמית, כדי שיוכל לבחון את זהותו דרך התנסות בתפקידים חברתיים ואישיים שונים מתוך מטרה לצאת לבסוף עם זהות ברורה, מגובשת ובוגרת. במובן זה גיל הנעורים הוא תקופת אימונים והתנסות לקראת הבגרות. אלה אימונים, ולא הקרב עצמו, אך לעיתים קרובות אף אחד מהצדדים אינו מבין זאת ואינו מאפשר את המרחב הזה, לא הנער עצמו לעצמו, לא ההורים ולא המערכת.

מבחינה הלכתית, החל מגיל 13 הנער נחשב 'מחויב במצוות' (שו"ת הרא"ש כלל טז סימן א), ובכך מוטלת עליו אחריות כמבוגר. בעקבות זאת, הציפיות הדתיות והקהילתיות המונחות עליו אדירות, ועמידה בסטנדרטים דתיים וקהילתיים

רבים מהווה אתגר בפני עצמו. אף על פי שהנער המתבגר הוא עדיין ילד במהותו, דרישות הקהילה ממנו הן כשל אדם מבוגר. הוא חייב בתפילה במניין, חייב בכל המצוות והחובות הקהילתיים (כגון לבוש חרדי מלא), אך בשונה מאדם מבוגר – הוא עדיין לא זוכה לעצמאות רבה ואוטונומיה על סדר יומו (למעשה, על פי רוב גם למבוגרים בחברה החרדית אין אוטונומיה רחבה, שכן החברה החרדית היא חברה קולקטיביסטית, וגם המבוגרים בה מחויבים לנורמות אדוקות).

נוסף על כך, בגיל הנעורים הנער עובר תהליך התבגרות מינית. על פי רוב, בחברה החרדית תהליך זה מודחק, לא מדובר, ואינו מקבל ביטוי או התייחסות מערכתית למרות ההשלכות המהותיות שלו בהיבטים פיזיים ורגשיים. גם ההורים עצמם עוברים תהליך של התבגרות. הם צופים במעבר המהיר של ילדם לבגרות, שלעיתים חושף אותו גם לעולם שמחוץ לחברה החרדית. לפעמים התהליך מהיר מאוד, והם נאלצים להתמודד עם חוסר היכולת שלהם לשלוט במתרחש. המחנכים וחברי הקהילה חווים חרדה עמוקה מהחמקמקות של הגיל הזה. הפחד שמלווה את הקהילה החרדית מ'סחף החוצה' דוחף למצוא פתרון, ולא פעם מכריע את גורלם של הנערים לשבט או לחסד (Itzhaki et al., 2018; Itzhaki, 2019).

במחקר זה נתמקד בכמה שאלות מרכזיות:

1. מהם הגורמים המרכזיים שהובילו לנטישת הנערים את מקום לימודיהם ולהצטרפותם ל'מעגל הנשירה'?
2. מה היה המסלול החינוכי-מוסדי שהנערים עברו מראשית נשירתם ועד שהגיעו למוסד שמצאו בו את מקומם?
3. כיצד תופסים או מגדירים את עצמם הנערים כיום (תלמידי ישיבה, חרדים עובדים וכדומה), וכיצד הם תופסים או מגדירים את מקומם בציר שבין חילוניות לחרדיות?
4. כיצד מתארים מחנכיהם האישיים של הנערים את תהליך הנשירה: הגורמים לו, המענים האפשריים והמענים שעדיין חסרים?
5. כיצד חוו משפחות הנערים את תהליך הנשירה, וכיצד הוא השפיע עליהן?

שיטת המחקר

מחקר זה מתבסס על שיטת מחקר איכותית, והוא נערך באמצעות ריאיון מובנה למחצה. זהו ריאיון פתוח וגמיש, המאפשר לחוקר להגיע למידע חדש, עשיר ומפתיע. הוא מאפשר ירידה לפרטים והבנה עמוקה של מניעים ותהליכי קבלת החלטות, ומאפשר לשני הצדדים, המראיין והמראיין, להשתתף בתהליך הבניית המציאות. במהלך הריאיון עולים באופן דינמי נושאים נוספים רבים סביב העניין המרכזי, ומתקבלת תמונה רחבה יותר של המציאות הנחווית (ראו שקדי, 2010). לשיטה זו יש ערך רב במחקר הנוכחי, שכן היא מאפשרת גישה מלאה ומקיפה לאירוע הנחקר – סיפור נשירתו של הנער ומסלול חייו עד למועד עריכת הריאיון מזוויות ראייה שונות ורלוונטיות.

המחקר התמקד בנערים ליטאים בטווח הגיל 18-22, תושבי שכונת רמת שלמה בירושלים. הבחירה באוכלוסייה זו נעשתה מתוך היכרות עמוקה עם הקהילה ועם תופעת הנוער נושר. הראיונות נערכו על ידי חוקרים וחוקרות מן המגזר החרדי, בדגימת 'כדור שלג'. במסגרת המחקר נערכו ראיונות עם עשרה נערים, עם הורי הנערים (אב או אם) ועם מחנכי הנערים. בסך הכול 30 מרואיינים. הראיונות תומללו, נותחו, ותמות מרכזיות חולצו מהם. ניתוח הראיונות נעשה על פי תהליכי העבודה שהוצעו ב'תיאוריה המעוגנת בשדה' שפיתחו שטראוס וקורבין (Straus & Corbin, 1994), ולפיה יש לחלץ תמות מרכזיות העולות מן הראיונות, שבאמצעותן ניתן לזהות דפוסים חוזרים ולארגן סביבם מבנה תיאורטי מול ההשערות או השאלות שהועלו. התמות נותחו ונדונו בקרב קבוצת המחקר הרחבה, והמסקנות אושרו כתמות המארגנות עקרונות מרכזיים.

מסמך זה מציג את ממצאי המחקר, תוך חלוקה לפרקים הבאים:

הפרק הראשון, 'התנגשות', מעמיק בזיהוי האתגרים העומדים בפני נערים הלומדים בישיבה קטנה. **הפרק השני, 'דרך התלאובות',** מתאר את מסעם המפרך של כמה מן הנערים בחיפוש אחר סביבה חינוכית מתאימה. הוא חושף דפוס של מעברים תכופים בין מוסדות שונים, שלעיתים קרובות מותיר את הנערים ללא מסגרת כלל. **הפרק השלישי, 'מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם',** מעביר את

המיקוד לחיים של הנערים כיום ומבקש לזהות את הגורמים התורמים לבחירתם באורח החיים הנוכחי. הפרק רביעי, 'פרספקטיבה של המחנכים', הוקר את נקודות המבט של המחנכים האישיים של הנערים על תופעת הנשירה בכלל, על הגורמים לה ועל הדרכים שהם נקטו כדי להתמודד עימה. הפרק החמישי, 'זעקת המשפחות', בוחן את תגובתיהם של הורי הנערים בארבעה ממדים מרכזיים: תגובתיהם כלפי הנער, תגובותיהם בינם לבין עצמם, האינטראקציות שלהם בתוך הקהילה החרדית והאינטראקציות שלהם עם מערכת החינוך המוסדית.

מחקר זה מבקש לשקף את המצב הקיים ואת המורכבות הקיימת בסוגיית הנשירה בחברה החרדית. עולה ממנו כי נדרש מענה מערכתי, ולא רק מענה ברמת המשפחה או הפרט הבודד.

הנערים הנושרים מזמינים את הקהילה כולה לצרף את מידת הרחמים למידת הדין של החברה החרדית. רחמים על הנערים, רחמים על עצמם, כאנשים, כהורים וקהילה, בבחינה שכולם "כִּי נַעַר יִשְׂרָאֵל וְאֶהְיֶה" (הושע, י"א, א). רק שיתוף של מידת הרחמים והתיקון איתה ודרכה יאפשרו לעולם ולקהילה החרדית להתקיים כעולם מלא. להעמיד דורות ישרים ומבורכים, כאלה שראוי העולם להיברא עבורם.

מערכת החינוך החרדית לבנים כוללת שלושה מוסדות עיקריים המלווים את הבנים החרדים מילדותם ועד לנישואיהם: 'חייִדר' או תלמוד תורה, המקביל לבית הספר היסודי הכללי (כיתות א'-ח'); 'שיבה קטנה', המיועדת לתלמידים בגילי תיכון בקירוב (13-16); ו'שיבה גדולה', המיועדת לתלמידים מגיל 16-17 ועד למועד נישואיהם.

המוסדות האלה הם 'כור ההיתוך' של הבנים החרדים, והם מעצבים לא רק את תפיסת עולמם אלא גם את אורח חייהם בעתיד. ככלל, מערכת החינוך החרדית הקלאסית, על שלושת שלביה, מאופיינת במה שחוקרי החברה החרדית כינו 'התבצרות תרבותית' (בראון, 2017); הכוונה היא להסתייגות מן העולם החילוני מחד גיסא, ולביצור עולם התורה מאידך גיסא, על בסיס ההנחה כי מטרתו וייעודו של הגבר החרדי הם לימוד תורה כדרך חיים, או כפי שכינה זאת הסוציולוג מנחם פרידמן – 'חברת הלומדים'. תודעה חרדית זו מבקשת באמצעות מוסדות החינוך שלה לרומם את הבדלנות, השמרנות וההחמרה לקראת מימוש 'תרבות של קדושה', ודורשת מתלמידיה הפנמה של הערכים האלה (שפיגל, 2011). זו גם הסיבה שבגינה מוסדות החינוך החרדיים ממקדים את תוכן הלימודים במקצועות קודש לצד עיסוק מועט מאד במקצועות חול בתלמודי התורה, ומתנזרים מהם באופן מוחלט בישיבות הקטנות והגדולות (היון, 2016; טבילה, 2023).

לצד הצלחתה של חברת הלומדים, החלה להתפתח בעשורים האחרונים תופעת נשירה של ילדים, נוער ובחורים צעירים ממוסדות החינוך החרדיים. במשך שנים התעלמה החברה החרדית מהתופעות האלה, והחינוך החרדי הוצג כסיפור הצלחה הסוחף את כל הלומדים בו. התעסקות רשמית בנושא הנשירה נתפסה כמתן הכשר חברתי לקיום התופעה וכפגיעה בדימוי האידיאי של מערכת החינוך החרדית. הטיפול בתופעות האלה, או ההתמודדות איתן, נעשו לרוב במסגרות פנים-משפחתיות או פנים-קהילתיות, והיעד המרכזי היה למזער נזקים שיכולים להיגרם מהנשירה: לצמצם את הנזק החברתי הנגרם לילד ולמשפחה; לצמצם את השפעת הילד הנושר על ילדים אחרים; לצמצם פגיעה בתדמית המערכת; ולנסות

לפעול למען 'חזרה בתשובה' של הילד, בתקווה שישוב למסלול חרדי נורמטיבי (שפיגל, 2011).

בדפוס התנהגות זה חלו שינויים, וההבנה כי יש לטפל בבעיה זו – שהיקפה גובר והולך – החלה לחלחל לאנשי חינוך, לראשי מוסדות ואף לגדולי התורה. לצד ההכרה בתופעה, החלו להיפתח בשנים האחרונות גם מסגרות חינוכיות אלטרנטיביות, שנושאות אופי חרדי אך בעלות דגשים שונים, והן מאכלסות אלפי תלמידים שלא מצאו את מקומם במסגרות הקלאסיות (מלחי, 2020).

תופעת הנשירה: מאפיינים, מספרים ומענים

הגדרת תופעת נשירתם של צעירים חרדים מעסיקה את חוקרי החברה החרדית, ודומה כי עדיין לא זכתה למענה הולם. על פי משרד החינוך, הגדרתה המקצועית של הנשירה היא "ניתוק פיזי של התלמיד או התלמידה ממערכת החינוך המיועדת לבני גילם" (להב, 2004). הגדרה זו אינה מתייחסת לשאלות זהותיות, חברתיות ודתיות, שיש להן חשיבות רבה באורח החיים הדתי. במילים אחרות, להבדיל מנטישת מוסד חינוך במערכת החינוך הכללית, בזו החרדית – עזיבה של אורח החיים החרדי או אפילו נסיגה בקיום מצוות עשויות ליפול תחת הגדרת 'נער נושר'.

במחקרו על תופעת הנשירה הצביע להב (2004) על שלושה שלבים שבני הנוער החרדים הנושרים עשויים לעבור: (1) נשירה מן הנורמות לצד אי־נשירה מן הקהילה – מרידה בחוקים הדתיים, בנורמות ובמנהגים, לצד תפיסה עצמית של השתייכות למגזר החרדי ואף הזדהות עם ערכי היסוד שלו; (2) נשירה מהנורמות ונטישה חלקית של הקהילה – חיים בין שני העולמות – בבוקר נמצאים בישיבה ובערב 'חוצים את הגבול' לרחוב החילוני ונהנים ממטעמיו; (3) נשירה מן הנורמות הדתיות והאזרחיות ונשירה מלאה מן הקהילה. כלומר, חצייה מלאה של הגדר: נטישת העולם החרדי והגירה אל עולם שהם מתקשים לשרוד בו, ולעיתים אף נוטים להסתבך עם החוק.¹

1 זההדו לטענה זו ניתן למצוא במאמרה של ענת קלי (2014, כפי שמובא אצל וייסבלאי, 2019),

לדידו של להב (שם), בשלב הראשון מתגלעים חילוקי דעות בין הנער לבין הוריו, ואילו בשלב השני הנער עשוי להיות בעולם החרדי, אם רק תימצא לו מסגרת הולמת. משזו לא נמצאה, הוא עשוי להגיע אל השלב השלישי של נטישה מוחלטת של העולם החרדי ושל אימוץ דפוסי התנהגות עברייניים.

שאלת הגורמים לתופעת הנשירה ממערכת החינוך החרדית נידונה רבות בספרות המחקר. חלק מהגורמים שנמצאו הם גורמים אוניברסליים וחלקם ייחודיים לחברה החרדית. צ'רנוביצקי ופלדמן (2018) הצביעו במחקרן על מאפיינים נפוצים של הנושרים החרדים: ילדים עם קשיי למידה; ילדים להורים חוזרים בתשובה; ילדים להורים שעלו מחו"ל; וילדים הלומדים במוסדות עם דרישות דתיות מחמירות או לומדים ימי לימוד ארוכים. במחקרה של וייסבלאי (2019), עלו גורמים נוספים לנשירה של נערים חרדים, ובהם קושי בתפקוד המשפחתי ברמות שונות, קשיים חברתיים והיעדר מוטיבציה הנובעת מן הדרישות הפדגוגיות האחידות במוסדות החינוך החרדים. אצל מלחי (2020) עלה גורם נוסף: חשיפת הנער לתכנים ולנורמות שזרים לציבור החרדי, חשיפה שהועצמה בשנים האחרונות עם התפתחות אמצעי התקשורת והאינטרנט.

חוקר החברה החרדית הורוביץ (2012, כפי שמובא אצל וייסבלאי, 2019), סבר כי הנשירה העיקרית מתרחשת בקרב הצעירים החרדים בשני גלים עיקריים. **הגל הראשון מתרחש במעבר בין תלמוד התורה לבין הישיבה הקטנה.** מעבר זה מהווה אתגר מורכב, הכרוך בהתמודדות עם ציפיות גבוהות, צורת לימוד תובענית ואורח חיים עמוס, וכל זאת בגיל רגיש ביותר. הנשירה על רקע המעבר עשויה להתרחש בחודשים האחרונים בתלמוד התורה, מפאת הקשיים למצוא מסגרת מתאימה, ועד החודשים הראשונים בישיבה הקטנה, בשל קשיי ההסתגלות. **הגל השני של הנשירה מתרחש בקרב תלמידי ישיבות קטנות,** בעיצומו של

העוסק במצבי סיכון של נוער חרדי מן הזווית של שירותי רווחה. במאמר נטען כי ההיפלטות ממסגרת חינוכית, בעיקר אם קרתה על רקע חריגות דתיות, מהווה במקרים רבים את תחילתו של תהליך ניתוק גם מהמשפחה ומהקהילה. ניתוק זה מצטרף לחוסר ההיכרות עם העולם החילוני, שהם נחשפים אליו לראשונה, ולהיעדר כלים להתמודדות עם הסיטואציות השונות הנובעות מחשיפה זאת. אלו מביאים לא פעם את המתבגרים החרדים הנושרים למצבי סיכון קיצוניים ולפנייה להתנהגות לא-נורמטיבית ואף עבריינית.

גיל ההתבגרות, כאשר ההתמדה והמוטיבציה של הנערים נשחקות בהדרגה בכל הנוגע לשמירה על אורח חיים דתי ולהתמדה בלימודים.

סוגיית שיעור הנשירה בקרב נערים בחברה החרדית מעלה לא מעט שאלות מפתח: מהי נשירה? האם בכלל נכון לערוך השוואה בין נשירה בחברה הכללית לזו החרדית? בין נשירה ממוסד הלימודים לבין נשירה מן הנורמות הדתיות, או מן הקהילה? בשל מורכבות הסוגיה, במקורות שונים ניתן למצוא שיטות מדידה שונות (ראו על כך בהרחבה: וייסבלאי, 2019). מאחר שמחקר זה אינו מתמקד בסוגיית היקפי הנשירה, לא נעמיק בסוגיה זו, ורק נציין כי לפי נתוני משרד החינוך, היקף הנשירה במגזר החרדי גבוה יותר מפי שלושה מזה שבמגזר הכללי (4.6% מול 1.4%).

שיעור הנשירה הגלויה של תלמידים (בנים) לפי זרם חינוכי, תשע"א-תשע"ח

מקור: המחוז החרדי במשרד החינוך

שיעורי הנשירה הגדולים במגזר החרדי הובילו גורמים שונים, פורמליים ובלתי פורמליים, לפתח מענים לתופעה. וייסבלאי (2019) סקרה את סדרת המענים הניתנים במסגרת מערכת החינוך החרדית, ובהם הפעלת תוכניות פנים בית ספריות לתלמידים במצבי סיכון שונים, תוכניות טכנולוגיות או מניעתיות בתוך הישיבות החרדיות, הכשרת עובדי הוראה לטיפול בנוער בסיכון ועוד. לטענתה, במקרים רבים המענים מוגבלים ואינם מספקים, ולמרות שיעורי הנשירה הגבוהים במגזר החרדי – שיעור התלמידים המטופלים על ידי המענים האלה נמוך בהשוואה לאוכלוסיות אחרות בישראל.

כאמור בפרק ההקדמה, מחקר זה ייחודי בניסיונו להתוודע באופן בלתי אמצעי לסיפורו המלא של 'הנער הנושר', הכולל לא רק את נקודת המבט של הנער גופו, אלא גם את אלה של הדמויות המרכזיות בחייו: הוריו ומחנכיו. יתר על כן, מחקר זה מתמקד בנערים שאומנם נלכדו בקורי מעגל הנשירה החרדי – אך באופן מרתק יכלו לו, וכיום תופסים את עצמם כממוקמים מחוצה לו, שבעי רצון ממקומם הפיזי והרוחני, ובעלי דפוס חיים מאוזן ונורמטיבי. ההתמקדות באוכלוסייה זו, לצד הראיונות עם משפחות הנערים ועם מחנכיהם האישיים – עשויים להעניק תמונה מלאה ו'עגולה' יותר ביחס לתופעת הנשירה של נערים במגזר החרדי.

פרק ראשון: התנגשות

הפרק הראשון יתמקד ב'תחנה הראשונה' של הנערים, ולפיכך יעסוק בתיאור הגורמים שהביאו להחלטת הנערים לעזוב את המוסד החינוכי ולצאת למסע חיפוש אחר מוסד חינוכי מתאים עבורם. יש להדגיש כי החלטה זו אינה עניין של מה בכך, והיא טומנת בחובה משמעויות אישיות וחברתיות הרות גורל עבור הנער ומשפחתו. המסגרת החינוכית-לימודית החרדית משמעותית לא רק משום שהיוקרה בחברה החרדית שמורה ללומדי התורה, אלא מאחר שנטישת המוסד החינוכי החרדי נתפסת במקרים רבים גם כשלב ב'כרוניקה צפויה מראש' של הנער לקראת 'פריקת עול', היינו נטישת אורח החיים החרדי כולו. לפיכך, מדובר בהחלטה לא פשוטה, הדורשת לכל הפחות אומץ לב.

אף על פי שהפרקים הרביעי והחמישי (בהתאמה) יעסקו במוסדות הלימוד של הנערים וברקע המשפחתי שלהם – לא ניתן לצייר תמונה שלמה בפרק זה מבלי להידרש, גם אם בקצרה, לחלקם של המוסדות החינוכיים החרדיים – כמו גם הרקע המשפחתי של הנערים – בתהליך הנשירה. לפיכך, חלקו השני של הפרק יעסוק בקצרה במקומם של המוסדות והורי הנערים בשרשרת האירועים שקדמו לעזיבת הנערים את המוסדות החינוכיים השונים.

מניתוח עדויות הנערים עלו שני גורמים מרכזיים שתרמו לעזיבת הנערים את המוסדות החינוכיים: (1) הפרעות קשב וריכוז; (2) אי-הזדהות עם המסגרת החינוכית החרדית או אי-התאמה אליה. מן הראוי לציין כי הגורמים האלה יכולים להופיע בקרב הנערים במקביל או כל אחד בפני עצמו. ייתכן שהקשיים הללו היו קיימים גם במסגרת החינוכית שקדמה לישיבה הקטנה (תלמוד תורה / חידור) – אך במסגרת הנורמטיבית והחינוכית הקשיחה בישיבה הם הפכו למאתגרים יותר בשל דרישותיה של המסגרת, הכוללות שעות לימוד ארוכות (בשיעורי בוקר וערב, במסגרת לימודי 'חברותא' וגם באופן עצמאי), תפילות ממושכות, איסורים מחמירים ביחס לפעילויות בזמן הפנוי ועוד.

1. הגורמים לעזיבה

א. הפרעות קשב וריכוז

שבעה מתוך עשרת המרואיינים שהשתתפו במחקר – כולם תלמידים לשעבר ביישבות קטנות חרדיות קלאסיות – העידו כי מתמודדים עם הפרעות קשב וריכוז, וחלקם אף השתמשו במונח הקליני המדויק ADHD. לצד המודעות שהפגינו הנערים ביחס לקשיים שלהם, ראוי לציין כי ההתמודדות של הנערים לא התקיימה בחלל הריק. לרוב היא לוותה במאמצי סיוע גדולים מצד ההורים, באמצעות אבחונים, ייעוץ, טיפולים פסיכולוגיים וכד'. לעיתים הסיוע עלה בעקבות הנחיה של מערכת החינוך ולעיתים מיוזמתם של ההורים. תמה זו תנותח בהרחבה בפרק האחרון במחקר, שיוקדש להורי הנערים.

כך תיאר יעקב² את חוויותיו בישיבה הקטנה, כנער שהתמודד עם הפרעות קשב וריכוז מגיל צעיר:

”אחרי שסיימתי בתלמוד תורה חיפשתי ישיבה, ואפילו לא הייתה לי ישיבה קטנה ללכת אליה, כי לא הייתי ילד סטנדרטי. לא ישבתי, הייתי מטפס ואוהב לעשות דברים אחרים. לא הייתי לא במודעות של חרדי, אבל לא הייתי בחור קלאסי. הייתי ADHD. אני זוכר שכבר מכיתה א' הייתי במלא אבחונים... הרגשתי שלא בא לי לשבת כל הזמן, כי בחוץ יש דברים יותר מעניינים. קלטתי את החומר מהר והתחלתי להתעסק בדברים אחרים.”

הנער יהושע תיאר חוויות דומות, הכוללות התמודדות עם הפרעות קשב וריכוז מגיל צעיר מאוד, לצד מאמצי סיוע רבים רבים מצד הוריו ומשפחתו – בדמות אבחונים, טיפולים מסורתיים ואף טיפולים אלטרנטיביים:

”כבר בחיידר ההורים היו שולחים אותי לכל מיני אנשים, טיפולים לא רפואיים, טיפולים עם משחקים כאלה, מאז שאני ילד... כל מיני עיסוקים וכל מיני אבחונים... לא אהבתי לשבת וללמוד, אף פעם לא אהבתי לשבת וללמוד. בקיצור, מה שמצאו זה שיש לי בעיות קשב. לא עניין אותי ללמוד

2 שמותיהם של כל המרואיינים שונו כדי לשמור על האנונימיות.

לא בחיידר ולא בישיבה הקטנה. בחיידר לא דיברו איתי, אבל בישיבה הקטנה כל יומיים הייתי עף הביתה”.

תמונה דומה עלתה גם מתיאורים של נערים נוספים:

”כבר בחיידר הייתי ילד בעייתי, הייתי בורח כל היום. מגיל אפס היה לי בעיות שהצריכו ריטלין... לקחו אותי לאבחון כמה פעמים. ריטלין לא עזר לי ואחרי זה לקחתי משהו אחר, זה כן פיקס אותי לזמן מה...” (אריה)

”הייתה לי הפרעת קשב וזה, עד היום יש לי הפרעת קשב. לא הייתי יושב. לא הצלחתי לשבת וללמוד”. (אברהם)

”בכיתה ג’-ד’ התחילו בעיות של הפרעות קשב, בעיות עם המורים. האבחונים באו יותר מאוחר, אבל כבר בעיות התחילו לפני. האבחון שקיבלתי היה ADHD”. (יהודה)

ב. אי־הזדהות עם המסגרת החינוכית הנורמטיבית החרדית או אי־התאמה אליה

הגורם השני שניתן לזהות מעדויות הנערים הוא היעדר הזדהות עם המסגרת הלימודית החרדית או אי־התאמה אליה. חלק מהנערים שהתראיינו למחקר תיארו יחס אמביוולנטי כלפי תפיסת העולם החינוכית החרדית השלטת בישיבות החרדיות הקלאסיות, לצד שאיפה לעסוק בפעילויות חוץ־ישיבתיות שאינן מקובלות במוסדות אלה. במילים אחרות, נדמה שבמקרה הזה, עזיבת הנערים את המוסד החינוכי לא נבעה מקשיים לימודיים או חברתיים – אלא מחמת סירובם של הנערים להסתגל למסגרת החינוכית הנורמטיבית בישיבה הקטנה, היינו, רצונם של הנערים ללמוד או לעסוק בדברים נוספים מלבד לימוד תורה.

כך למשל הסביר הנער **יצחק** את הגורם המרכזי לעזיבת הישיבה:

”תראה, תמיד אהבתי את הישיבה, להיות עם חברים וכו’. אבל היום השלם הזה [יום לימודים ארוך] לא נותן לי חופש לדברים שאני כן אוהב לעשות. אם זה לצאת לכדורגל, אם זה שיש לי את הטלפון שלי. כל דבר קטן מסתכלים ואומרים – ‘וואי וואי’, ‘ולמה’ ו’כמה’ ו’איך’. לא אהבתי את זה.

במסגרת של תלמוד התורה אתה בחמש או בשש בערב הולך הביתה, ואז יש לך כמה שעות בערב לעשות מה שאתה רוצה, לשחק קצת כדורגל וזה. בישיבה אם אתה הולך למגרש ותופסים אותך – שולחים אותך הביתה ליומיים”.

יעקב, תלמיד לשעבר בישיבה קטנה, העיד גם הוא כי כבר מגיל צעיר מאוד התקשה להזדהות עם המסגרת החינוכית החרדית ואף עם אורח החיים החרדי ושאל לעסוק גם בדברים שאינם לימודי קודש:

”בסוף, ההחלטה לצאת מהמסגרת ואפילו לא ללכת לישיבה גדולה, הייתה החלטה שלי. העולם הזה לא שייך אליי, לא מדבר אליי. מגיל אפס לא הרגשתי חרדי, זה לא היה קשור אליי. רציתי להיות שחקן כדורגל או טייס. בעניין הדתי לא הייתה לי שום בעיה, לא היה לחץ בבית על זה. אבל אני לא מרגיש חיבור, זה לא מעניין אותי, העניין החברתי מאוד עצבן אותי, שנאתי את החרדים, את הסטיגמות שלהם, איך הם מסתכלים עליך, אם אתה יוצא טיפה מהדרך – אתה לא שווה”.

באופן דומה, **יהודה** סיפר כי חרף בעיות הקשב שהוא סובל מהן ושהצליח לנהל אותן (באמצעות נטילת תרופות מתאימות) במהלך לימודיו בישיבה, מה שהביא בסופו של דבר להחלטתו לעזוב את המוסד היה דווקא חוסר התאמה למסגרת הלימודית-חינוכית בישיבה, המכילה סט של מחויבויות מהתלמידים לצד דחייה של עיסוקי חול:

”הלימודים בישיבה לא הפריעו לי... מה שהפריע לי זה חוסר החופשיות, הדרישות. המחויבות בישיבה היא מאוד חזקה... לקום מוקדם בבוקר ולהיות יום שלם במקום חנוק כזה ולתת איפה שאפשר בלימודים אינטנסיביים.. זה מאוד מחייב, אני לא כל כך הסתדרתי עם זה”.

גם **שלמה** תיאר כיצד מגיל צעיר התקשה להזדהות עם המסגרת החינוכית החרדית, מה שמכונה בפיו ‘עולם הישיבות’:

”תשמע, עולם הישיבות הוא עולם של שחור-לבן, או שאתה איתנו או שלא. ואני, הקשיים שלי היו אחרים, לא בעיות קשב. בתלמוד תורה הסתדרתי עם המסגרת, אבל בישיבה קטנה לא היה לי סיפוק, הרגשתי שאני עומד

במקום. רציתי לעשות לימודים, הייתי נעול לעשות בגרות, הייתי נעול על מחשבים. בזמן הישיבה לא היה לי זמן ללמוד לבד לבגרויות, נגיד. אני אדם שאוהב ללמוד ולהעשיר את הידע, ובישיבה אתה מרגיש את המוח מתנוון וזה לא כיף...”

הנער **דניאל** העיד גם הוא על הקושי שחש בהזדהות עם המסגרת החינוכית החרדית בישיבה הקטנה, שלתפיסתו אף אינה הכרחית כדי לקיים אורח חיים חרדי:

”זה לא שלא הייתי חלק. רציתי להיות שייך למהו, ולזה אני לא שייך. יש לי המון חברים מכל צבעי הקשת, מהספקטרום של חרדים וחילונים, הכול. וגם החברים החרדים הם באמת 'על רמה', אבל לא רציתי להיות חלק ממקום שמסתכלים עליך ומצפים ממך להיות משהו שאתה יודע שאתה לא. לא ניסיתי לעשות דווקא, לא עשיתי פרובוקציה, אבל זה כן הפריע לי, למשל ללבוש חליפה וכובע.. לא ראיתי את זה כחלק מהדת, כמשהו שחייב לעשות. הרגשתי שיש 70 פנים לתורה, ואתה לא יכול להכריח אותי לעשות את זה.”

2. המשפחות והמוסדות החינוכיים

ניתוח הרקע המשפחתי של הנערים הנושרים מעלה כי במרבית המקרים לפחות אחד מההורים הוא 'חוצניק', קרי, גדל והתחנך בקהילות מחוץ לישראל. בחלק מהמקרים, הנערים הגיעו ממשפחות של בעלי תשובה, משפחות שאינן משתייכות לקהילה מוגדרת ומובחנת בתוך הציבור החרדי בישראל או במשפחות שהתמודדו בעבר עם משבר מול מערכת החינוך החרדית.

ניתוח הראיונות מעלה כי לפתיחות והכלה מצד המשפחה היו השלכות שונות, ולעיתים סותרות. מצד אחד, במקרים רבים פתיחות זו אפשרה לנער לעזוב את המסגרת החינוכית (ולא להישאר ולסבול בה), או לחלופין – להיפלט לרחוב בשלב מוקדם מאוד. מצד שני, לעיתים קרובות הפתיחות וההכלה אפשרו לנערים להמשיך לשמור על קשר עם המשפחה, ובסופו של דבר לשמור גם על אורח החיים החרדי. כפי שתיאר יעקב:

”אני באתי מבית פתוח יחסית. וגם לעניין הדתי לא הייתה בעיה, לא הלחיצו אותי בבית על זה. אם זה לא היה ככה, אם היו מלחיצים אותי, הייתי היום איפשהו במזרח, הייתי מאוד קיצוני. אני תמיד אומר שאם ההורים היו לוחצים אותי, אז מאה אחוז שלא הייתי דתי היום”.

ואולם, על אף שלחלקם של משפחות הנערים, כמו גם למוסדות החינוכיים-לימודיים, שמורה כאמור במה נפרדת בספר זה (בפרקים הרביעי והחמישי), התמונה בפרק זה, הראשון, לא תהיה שלמה מבלי לעסוק, הגם שבקצרה, בשתי נקודות נוספות חשובות: האחת היא חלקן של משפחות הנערים בניסיון לסייע לנער להצליח – לפעמים כנגד כל הסיכויים – בישיבה, והשנייה היא חלקן של המוסדות. בשני המקרים מדובר על מאמץ, לעיתים מקביל – הן של המשפחות והן של המוסדות – לסייע לנער להישאר במסגרת החינוכית.

הנקודה הראשונה קשורה אפוא למאמץ של המשפחות לסייע לילד להצליח במוסד, באמצעות השקעת זמן וכסף באבחונים, ייעוצים וטיפולים. כך למשל תיארה אימו של אברהם את המאמצים הרבים לסייע לבנה:

”התייעצנו, לקחנו גם לטיפול רגשי... אחר כך ניסינו לחשוב לאן להעביר

אותו כדי שיהיה לו קצת עניין, מצאתי מקום עם חבר'ה לא מי יודע מה, אבל היה שם עובד סוציאלי ומטפל רגשי ודברים שיכלו לעזור לו".

וכך סיפרה אימו של **יהושע** כיצד התבקשה על ידי המוסד החינוכי עצמו לקחת את בנה לאבחון של בעיות קשב וריכוז:

"הלכנו איתו למלא טיפולים, והלכנו למלא יועצים, וחיפשנו מי יכול לעזור לו כי הוא לא רצה ללמוד. הוא השתולל והפריע ולא ידענו מה לעשות איתו. ראינו שמאוד קשה לו, ולא ידענו מה לעשות. עשינו כל מה שאמרו לנו. אמרו לנו לקחת אותו לכל מיני מטפלים ויועצים ואבחונים. בסוף מצאו שיש לו בעיות קשב".

הנקודה השנייה קשורה אפוא לניסיון של המוסדות החינוכיים להכיל, לפחות בחלק המקרים, התנהגויות של הנערים שחורגות מהנורמה הישיבתית הקלאסית, כדי להשאירם במסגרת החינוכית. כך, למשל, תיאר הנער **יעקב**:

"פעם אחת המשגיח תפס אותי עם טלפון, עם סמארטפון. אמרתי, 'זה לא שלי'. קומבינה שלמה. ובשיעור ב' הוא תפס אותי עם טלפון כשר מדבר מול כל הישיבה. עד היום זכור לי שהיה מוערך בעיניי שהוא פתח את הטלפון וצעק עליי מול כולם, ואחר כך הוציא את כולם ואמר 'אין לי בעיה שיהיה לך טלפון, אבל אל תוציא אותו באמצע השיעור'. היו עוד מלא תקלים בישיבה אבל בסך הכול הם תמכו בי. הייתי חופשי משיעורים, כשהייתי רוצה לצאת – הייתי יוצא, כאילו שאני בכולל".

יתר על כן, הלך הרוח שמתאר הנער יעקב עולה גם בחלק לא מבוטל מהראיונות עם המחנכים של הנערים, המעידים על ניסיונות חוזרים ונשנים מצד המוסדות החינוכיים להתמודד עם התנהגויות חריגות במגוון דרכים – משיחות אישיות עם הצוות החינוכי במוסד, דרך הצעות לפנות לאבחון ולטיפול ועד להעלמת עין ביחס למקרים מסוימים של התנהגות חריגה (כמו למשל אישור לא רשמי להחזיק בטלפון), ובלבד שהנער יישאר חלק מהמערכת הישיבתית.

מחנכו של הנער **אוריה** בישיבה הקטנה סיפר על מאמצי הישיבה לשמור על הנערים במסגרת החינוכית:

”המדיניות של הישיבה היא להתמודד כמה שיותר. שיחות אישיות, מטפלים, אבחונים, כדורים. מה שיש. מנסים הכול, ממש. יד מאוד קשה על ההדק, מה שנקרא. אוריה בסוף הלך לבד, זה לא שאנחנו שלחנו אותו.”

דברים דומים נשמעו גם מ**מאליעזר**, מחנך בישיבה קטנה:

”אני אגיד לך את האמת, מבחינת ההתנהלות של המקום, אצלנו ילד יכול לעשות כמעט כל מה שהוא רוצה, ואף אחד לא ידחוף אותו החוצה, ואפילו להפך, כל הזמן יחשבו איך לעזור לו, איך להכיל”.

סיכום

ניתוח עדויות הנערים מלמד על **התנגשות** בין הקשיים שתיארו הנערים – המתגלעים כבר בשנה הראשונה ללימודיהם בישיבה הקטנה – לבין המסגרת החינוכית הנורמטיבית בישיבות החרדיות הקלאסיות. קשיים אלה נגרמים לעיתים קרובות בשל התמודדות של נערים עם הפרעות קשב וריכוז או בשל אי־הזדהות של הנערים עם המסגרת החינוכית החרדית והנורמות הקיימות בה. עם זאת, בעוד שבתלמוד תורה או בחיידר הקשיים האלה מנוהלים בהצלחה כזו או אחרת – כאשר התלמידים מגיעים לישיבה הקטנה, הקשיים 'מתנגשים' עם תביעותיה של המסגרת החינוכית הנורמטיבית. מסגרת חינוכית זו דורשת מהתלמידים להקדיש את כל זמנם ומרצם להצטיינות בלימודי הקודש כדי שיצליחו להגיע לישיבה גדולה איכותית, וממילא דוחה כל פעילות שאינה ממוקדת בלימוד תורה.

באשר למשפחות הנערים, בפרק עלה כי בקרב רוב המרואיינים לפחות אחד ההורים הוא 'חוצניק' או חוזר בתשובה. וכן נמצא כי במרבית המקרים משפחות הנערים משקיעות מאמצים רבים לסייע להם להישאר במסגרת החינוכית של הישיבה הקטנה. מאמצים אלה באים לידי ביטוי בהשקעה של זמן וכסף בדמות אבחונים, ייעוצים וטיפולים למיניהם.

כמו כן, נמצא כי המוסדות החינוכיים עושים מאמצים רבים להכיל את הנערים ולשמור אותם בתוך המסגרת החינוכית. כפי שהעידו הנערים שהתראיינו למחקר –

בחלק לא מבוטל מן המקרים הנערים עצמם הם אלו שמחליטים לעזוב את הישיבה, והחלטה זו מתקבלת לאחר שהם חשים כי אינם יכולים עוד להישאר במסגרת שאינה מתאימה להם או שאינה מיטיבה איתם.

פרק שני: דרך התלאובות

בעוד שהפרק הראשון עסק בתיאור הגורמים שהביאו לנטישת הנערים את המוסד החינוכי, פרק זה, שיתבסס על עדויות של הנערים עצמם, יתמקד ב'תחנות' שעברו הנערים עד שהגיעו למקום שהם מרגישים שייכים אליו, או לכל הפחות מרגישים בנוח עם הנקודה שהגיעו אליה בחייהם.

הפרק מתאר את 'הזמן האבוד', היינו את השנים שבין עזיבת המוסד החינוכי ועד המקום שבו, בסופו של דבר, נשארו הנערים עד היום. שנים אלה כוללות חיפוש אחר מוסד חינוכי מתאים עבור הנער ומעברים תכופים בין מספר מוסדות חינוכיים. שנים אלה מלוות בזמן לא מבוטל שהנער נמצא ללא מסגרת חינוכית – לרוב בחוסר מעש בביתו, לעיתים במסגרת של עבודה חלקית כלשהי – ובכל מקרה ישנו תסכול רב נוכח הסיטואציה בקרב הנערים ובקרב בני משפחותיהם.

הפרק יתאר בפירוט את מסעם של חמישה מהנערים שהשתתפו במחקר (ובקצרה את מסעם של החמישה הנוספים) – כפי שהוא משתקף מנקודת מבטם. נבקש לשרטט בו את ציר הזמן מרגע עזיבת המוסד החינוכי ועד הגעת הנערים אל 'המנוחה והנחלה', ולתאר את המעברים התכופים של הנערים בין מוסדות חינוך שונים ואת הגורמים למעברים הללו. בסיכום הפרק נציג את התובנות העיקריות, ובראשן – היעדרם של מנגנוני פיקוח והכוונה במערכת החינוך החרדית המוסדית.

1. יעקב

נפתח בתיאור מסעו של יעקב, הכולל ארבע תחנות. כמתואר בפרק הקודם, יעקב מתמודד עם בעיות קשב וריכוז מגיל צעיר, והתקשה למצוא ישיבה קטנה מתאימה לאחר שסיים את לימודיו בתלמוד תורה. **התחנה הראשונה** של יעקב הייתה מוסד חינוכי חרדי קלאסי, ישיבה קטנה בשם 'תורת יחיאל'. יעקב הצליח לסיים את הישיבה הקטנה, אך בקושי רב. לדבריו, הדבר נזקק בעיקר לזכותה של המערכת, שהצליחה להכיל אותו:

”פעם אחת המשגיח תפס אותי עם טלפון, עם סמארטפון. אמרתי – ‘זה לא שלי’. קומבינה שלמה. ובשיעור ב³ המשגיח תפס אותי עם טלפון כשר, מדבר מול כל הישיבה. עד היום זכור לי שהיה מוערך בעיניי הוא פתח את הטלפון וצעק עליי מול כולם, ואז הוציא את כולם ואמר לי ‘אין לי בעיה שיהיה לך טלפון, אבל אל תוציא אותו באמצע השיעור’. היו עוד מלא תקלים בישיבה אבל בסך הכול תמכו בי במבחנים וזה, והייתי חופשי משיעורים.. כשהייתי רוצה לצאת – הייתי יוצא”.

בסופו של דבר, יעקב עזב את הישיבה הקטנה בסוף שיעור ג', מבלי שנמצאה עבורו מסגרת המשך. משכך, **התחנה השנייה** של יעקב הייתה בית הוריו, שם הוא שהה במשך כחצי שנה:

”בזמן הזה אין לי ישיבה, לא מצליח למצוא ישיבה. עבדתי על כולם שאני לומד במכללת רש”י, שיעזבו אותי לנפשי. ואבא שלי השלים עם זה. חשבתי אולי צבא. בחלומות שלי היה קורס טייס. עשיתי אבחון ולא הייתי מתאים. כולם היו בישיבות ואני לא. בינתיים הייתי בבית”.

התחנה השלישית של יעקב הייתה ישיבת ‘קניין דעת’. הוא נדחף ללכת אליה בלחץ אביו, ועזב אותה כבר באותו היום:

”הייתי קם בשתיים-עשרה, אחת, שתיים, יושב, קורא עיתון. אבא רצה שאלך לישיבה של חבר שלו ‘קניין דעת’. אמרתי לו יאללה, נלך נראה מה קורה שם. הלכתי, התחילו לבלבל את השכל שם – איזה רעיונות יש לך, מה החלומות שלך ואיזה קשר יש לך עם אלוקים.. מבחינתם התקבלתי אחרי הריאיון. הסתכלתי על החבר’ה, עזרתי להם להכין ארוחת בוקר, ובאחת כבר יצאתי משם, לא התאים לי. חזרתי, אבא שלי היה מאוכזב מזה, אמרתי לו – ‘הם בטלנים שם’. ככה כמה שבועות. ואז אחי התקשר, אמר לי – ‘יש ישיבה טובה, לך תראה’. אמרתי לו – ‘עזוב אותי, לא מעניין אותי ישיבות’. הוא דיבר איתי, אמר לי לחשוב על זה. ואז גיסו של אחי אמר לי ‘בוא תראה את הישיבה’. השאר היסטוריה”.

3 השנה הראשונה ללימודים בישיבה הגדולה נקראת ‘שיעור א’, השנה השנייה – ‘שיעור ב’, וכן הלאה.

התחנה הרביעית והאחרונה של יעקב היא ישיבה שהגיע אליה דרך גיסו של אחיו, 'דרך השם'. הוא נמצא בה עד היום ומשלב לימודי קודש עם עבודה וקורסים חיצוניים:

"תראה, בשנתיים הראשונות בקושי הייתי בישיבה. הייתי בא, הולך, מסתובב. הם היו חבר'ה ממש גדולים, הם תמיד קירבו אותי, אבל לא היה לי טוב בהתחלה. רק בשנתיים האחרונות, מגיל 18 בערך, זה התחיל להשתנות. אז עשיתי קורס מדריכי רכיבה טיפולית בהרצוג, ועכשיו סיימתי קורס אילוף סוסים, זו האהבה שלי. עברתי הרבה בחמש שנים..".

2. יהודה

נמשיך בתיאור מסעו של יהודה, שעבר שש תחנות וחמישה מוסדות לימוד. גם במקרה של יהודה נזכיר כי לא מדובר בהתמודדות של הנער עם בעיות קשב וריכוז, אלא באי־הזדהות עם מערכת החינוך המוסדית. לא זו אף זו: מסעו של הנער יהודה התחיל עוד טרם לימודיו בישיבה הקטנה, עת התקשה למצוא ישיבה לאחר שסיים את לימודיו ב'חייזר'. כך, **התחנה הראשונה** של יהודה הייתה ישיבה קטנה תיכונית בשם 'נשמת התורה':

"בסוף החייזר, מרוב שהיו בעיות, הבנתי שאני לא אלך לישיבה רגילה וחיפשתי משהו יותר מגוון. ככה הגעתי לישיבה תיכונית, ישיבה חדשה 'נשמת התורה'. זה ברחוב עם ועולמו, למטה שם, ההורים שלי חשבו שזה יותר מגוון, לומדים גם לימודי חול וזה יותר מכיל. החזקתי שם חצי שנה, אולי פחות... לקום מוקדם בבוקר ולהיות יום שלם במקום חנוק כזה ולתת איפה שאפשר בלימודים אינטנסיביים, זה מאוד מחייב, אני לא הסתדרתי עם זה".

את הישיבה 'נשמת התורה' עזב יהודה לאחר כחצי שנה, מאחר שהרגיש שהלימודים אינטנסיביים מדי עבורו, וזאת מבלי שנמצא מוסד אחר שהתאים לו. **התחנה השנייה** במסעו הייתה בית הוריו, שם הוא שהה מספר חודשים ללא מסגרת, במקביל לחיפוש אחר מוסד לימודים אחר. **התחנה השלישית** הייתה

ישיבה קטנה בשם 'נצח ישראל'. הוא הגיע אליה עקב לחץ משפחתי, ונשאר בה כשנה, עד שהחליט לעזוב:

"הייתי כמה חודשים בבית וניסו למצוא לי מקום חדש, בסופו של דבר בסוף השנה מצאו לי מקום בישיבה קטנה 'נצח ישראל', ישיבה שמיועדת לנוער בסיכון. זה המקום היחיד שהיה לי ללכת. זאת ישיבה רגילה, בלי לימודי חול, יש שם ילדים עם הפרעות קשב, כאלה שלא מסתדרים במסגרות רגילות [...] לא הייתי נער בסיכון, אבל כן חשבתי שאולי זה מעניין לנסות מקום יותר משוחרר. וכן, בסופו של דבר הייתי שם יותר משנה, ומאוד סבלתי. בעיקר היה לי נורא משעמם, לא עשיתי עם עצמי כלום. בתקופה שעוד הייתי לפני זה בבית נכנסתי לדיכאון קצת, ושם זה המשיך כי לא עשיתי עם עצמי כלום, וגם מבחינה חברתית לא הבנתי מה אני עושה שם בכלל."

התחנה הרביעית של יהודה הייתה מחוץ לירושלים, בישיבת ההסדר 'חמדה' בגן יבנה. הוא נשאר בה כחצי שנה, עד שהחליט לעזוב, וגם הפעם – מבלי שמצא מסגרת חלופית. על כן, **התחנה החמישית** של יהודה – בדומה לתחנה השנייה – הייתה שוב שהייה בבית הורים במשך מספר חודשים, ללא מסגרת חינוכית קבועה. בתקופה זו הוא הצטרף ללימודי חברותא במסגרת לא מחייבת – ישיבה 'פתוחה' בשם 'חדוותה' – אשר גם אותה עזב לאחר שבועות ספורים:

"הגיעה סוף השנה והחלטתי שאין סיכוי שאני ממשיך ב'נצח ישראל', וחיפשתי כל הזמן מקום אחר. חשבתי לקפוץ לישיבה גדולה ולא מצאתי משהו נורמלי. ברגע האחרון מצאתי את ישיבת 'חמדה', ישיבת הסדר חרדית בגן יבנה. גם שם הייתי חצי שנה בערך, וגם שם היה בערך אותו רעיון – הייתי שם בשנת מכינה שלומדים לבגרויות, אבל זה היה ברמה נמוכה, החבר'ה היו באותו סגנון של 'נצח ישראל' בערך. באיזשהו שלב גם שם נמאס לי והייתי בבית. ניסיתי כל מיני מסגרות פחות מחייבות כמו 'חדוותה' ברובע, הייתי לומד שם בבקרים כזה.. למדתי בבוקר, חברותא שעתיים. וגם שם לא החזיק כי זאת לא מסגרת, זה רק בבוקר קצת."

התחנה השישית והאחרונה של יהודה, לאחר שנאש מלחפש ישיבה מתאימה, היה מסגרת תורנית-מקצועית 'פתוחה' שאינה מחייבת:

”השנה התחלתי ללמוד פעם בשבוע ‘בית הספר למוזיקה מזמור’. בינתיים הולך בסדר. אני גם עובד קצת, עשיתי רישיון נהיגה... היום אני גר ברמת שלמה, לומד בהולילנד כמה שעות ביום”.

3. שלמה

בדומה ליעקב, גם שלמה התמודד עם בעיות קשב וריכוז. ובדומה ליהודה, גם מסעו של שלמה כולל מעבר בין חמש ‘תחנות’ מהרגע שסיים את לימודיו ב’חיידר’. **התחנה הראשונה** הייתה ‘ישיבת מיר לצעירים’, ישיבה קטנה בשכונת מגוריו. את הישיבה החליט לעזוב בסוף שיעור ב’ מאחר שלא חש סיפוק, ומבלי שנמצאה עבורו מסגרת חלופית:

”אחרי החיידר התחלתי בישיבת מיר, ישיבה קטנה, כי זה קרוב לבית והכרתי הרבה מהשכונה שלי שהלכנו לשם, הלכנו קבוצה גדולה לשם. האמת שהיה די בסדר, הצוות היה איתי בסדר לגמרי.. בשיעור א’ הייתי שם, ובשיעור ב’ כבר לא... לא היה לי סיפוק להיות במוסד משבע ורבע בבוקר עד תשע וחצי בלילה. זה לא ‘עשה’ לי את זה”.

התחנה השנייה של שלמה הייתה בית הוריו, שם הוא שהה במשך כחצי שנה, ללא מסגרת:

”אני לא חושב שיש הורה שאוהב את זה שהבן שלו רואה סרטים כל הלילה. אבל הם [ההורים] לא באו להגיד לי. באיזשהו שלב הבנתי שאני לא רוצה להמשיך ככה יותר. אני צריך אתגר. היה לי חבר שפתח ישיבה תיכונית-חסידיית בעפולה, ‘אורט תורתך’. והיה לי עוד חבר שהכרנו כמה שנים מהתלמוד תורה, והחלטנו לעבור לשם יחד. אז עליתי על אוטובוס ונסעתי לעפולה”.

אם כן, **התחנה השלישית** של שלמה, כשהיה בערך בן 15 וחצי, הייתה מוסד חינוכי מחוץ לשכונה ומחוץ לירושלים – ‘ישיבת אורט עפולה’, המשלבת לימודי חול ובגרויות. שלמה למד בישיבה במשך חצי שנה, אך נאלץ לעזוב אותה שלא מיוזמתו:

”הייתי שם חצי שנה עד שהישיבה נסגרה. התחלתי מגמה טכנולוגית, למדתי תכנות וניהול רשתות. אבל אז יצאנו לחופשת פורים ולא חזרנו מאז. ראש הישיבה כל הזמן דחה את הפתיחה, עוד חב'ה עזבו, ומ-14 בחורים נשארנו ארבעה-חמישה, והוא ביקש שלא נעזוב. הייתי חבר שלו ולא יכולתי 'לדפוק לו ברז', אבל ככה יצא שהייתי שנה וחצי בבית. עד גיל 17”.

על כן, **התחנה הרביעית** של שלמה היא בית הוריו, שם שהה במשך כשנה וחצי, ולדבריו די נהנה מהזמן הפנוי שנוצר לו:

”קצת עבדתי במכולת בסידור מדפים... גם עשיתי קורס סייבר, השקעתי בתחביבים שלי...”

ואולם, בסופו של דבר, הוא חזר לחפש מסגרת, בעקבות לחץ מצד אביו, ומשום שבמקביל גם הוא עצמו חש צורך במסגרת מסודרת. כך הגיע שלמה, בגיל 18 וחצי, **לתחנה החמישית** והאחרונה: ישיבת 'דרך השם' – ובה הוא נשאר עד היום. שלמה תיאר כי היה מוכן להתאמץ מאוד להתקבל לישיבה זו, אף על פי שהיה צעיר בשנתיים מהגיל המקובל:

”הלכתי אליו [לרב] הביתה כמה פעמים [לבקש] שיקבל אותי. הייתי צעיר בשנתיים, וטווח הגילאים היה עשרים בערך. הייתי הכי קטן, והרב לא רצה לקבל אותי. 'ישבתי עליו חזק' ונכנסתי לישיבה. עד היום אני שם”.

4. אליעזר

בדומה לכמה מן הנערים, גם מסעו של הנער אליעזר כולל ארבע תחנות שונות, אף שבשונה מרובם, אליעזר אינו מתמודד עם בעיות קשב וריכוז. המסע של הנער אליעזר מתחיל **בתחנה הראשונה**: ישיבה קטנה חרדית קלאסית בשם 'נצח ישראל'. קצת לאחר פתיחת השנה של שיעור ב' בישיבה, סביב גיל 14, הוא נתפס על ידי המשגיח בישיבה הקטנה מעשן סיגריה והושעה לראשונה מהמסגרת החינוכית:

”ברגע שאתה נמצא בישיבה והמוח לא בישיבה, המסלול שלך הוא אחר, אתה נכנס לתוך ערוץ ששם אתה אוטומטית מתנתק מהישיבה ואתה

לא קשור אליה, והם מעיפים אותך ומחזירים אותך ושוב מעיפים. ואתה מתלבש אחרת וזה לא מתאים לישיבה.. אז הבנתי שאני מחוץ לקווים של הישיבה. אז בעצם למה לא ללכת למוסד שאני בתוך הקווים שלו? שזה המסלול של החיים שלי?".

התחנות השנייה והשלישית של אליעזר היו סניפים של ישיבת רש"י (ישיבה ייעודית לנוער חרדי נושר) – תחילה בסניף 'שבות עמ' ובהמשך בסניף המרכזי של המוסד בירושלים. בסך הכול, שהה אליעזר בערך כשנה במוסדות הלימוד של רש"י, עד שהחליט לעזוב, משום שלדבריו לא מצא שם מרחב לשילוב לימודי חול ועבודה:

"בגיל 17 וחצי ישבתי עם הרב לשיחה סופר משמעותית של שעה וחצי, ואמרתי לו: תקשיב, בגיל 22 אני רוצה להגיע למקום שבו אדם בן 30 לא הגיע. אני רוצה לימודים, עבודה, להכיר עולם, להכיר עוד נושאים ודרכים. אמרתי שאני רוצה לצאת לזה – להתחיל ללמוד, להתחיל לעבוד ולהכיר משכורת שנכנסת. אמרתי לו שאני מחפש מקום ישיבתי עם מרחב לצאת לעבוד וללימודים".

התחנה הרביעית והאחרונה של אליעזר הייתה ישיבת 'דרך השם', ישיבה המאפשרת שילוב לימודים תורניים עם לימודי חול ועבודה:

"ההווי כאן הוא אחר, אנחנו לומדים ועובדים... אני בלימודי מסכת, ומבחינה דתית אני מעולה. לקחתי על עצמי הגדרה שאני יהודי דתי-חרדי וגם עובד".

5. בנימין

דרך התלאובות של בנימין התחילה בגיל צעיר מאוד, כאשר החל את לימודיו בתלמוד תורה, והיא כללה שבע תחנות ושישה מוסדות לימוד. בסוף כיתה א' עזב בנימין את מוסד הלימודים הראשון – **התחנה הראשונה** – עקב החלטה משפחתית של אחיו והוריו, שחיפשו מוסד לימודים 'פתוח' יותר:

"אני לא באמת החלטתי לעזוב בכיתה א', הייתי קטן... עזבנו כי האווירה הייתה 'אסור-אסור' כזה, אפילו טיפה אינטרנט אסור. אח שלי הגדול רצה יותר פתוח, אז עברנו ל[בית ספר של] חב"ד".

התחנה השנייה של בנימין, בכיתות ב', ג' וד', הייתה במוסד לימודי-תורני של חב"ד. את המוסד הוא עזב, בסופו של דבר, מאחר שאסרו עליו לדבר על כדורגל, וכמובן שגם לשחק כדורגל (או כל ספורט אחר):

"היה לי טוב שם. הייתי שם בכיתה ב'-ג'-ד', אבל אני מאוד אוהב כדורגל והלכתי לדבר עם הרב שם... אומנם זה חב"ד אבל הוא [הרב] היה יותר סוג אחר, לא אהב כדורגל, לא אהב כלום... אז לא בדיוק הוציאו אותי, אבל אמרו להפסיק לדבר על כדורגל, אז אני יצאתי".

התחנה השלישית של בנימין הייתה תלמוד תורה ספרדי בשם 'מאור ישראל', שם הוא למד בכיתה ה' ובכיתה ו' – ואז החליט שהמסגרת נוקשה מדי עבורו. בתמיכת הוריו הוא עבר לשיבת 'ארץ הצבי' בשכונת גילה בירושלים. בארץ הצבי, **התחנה הרביעית**, הוא נשאר שנתיים – עד שהתחיל את לימודיו ב**מוסד החמישי** במספר, בישיבה קטנה של חב"ד.

התחנה השישית של בנימין היא בית הוריו, שם הוא נשאר כשנתיים ללא מסגרת חינוכית, לאחר שהחליט לעזוב את הישיבה הקטנה של חב"ד:

"בהתחלה היה בסדר, ואז הכדורגל עוד פעם.. זה היה חב"ד אבל לא חב"ד סתם, כולם היו שם משיחיסטים וזה היה מסובך יותר. ולא רק זה. חייבים לבוא לשם עם שחור-לבן, עם חליפה, וזה לא התאים לי.. אז עזבתי, ואחר כך נשארתי שנתיים בבית".

התחנה השביעית והאחרונה של בנימין הייתה המסגרת שהוא נמצא בה כיום – 'מרכז חינוכי תורני טכנולוגי' ('עתידך') המשלב לימודי קודש וחול – ובה הוא מרגיש מועצם ושייך:

"לכאן אני מגיע בגלל עצמי. המסגרת הזאת שונה, היא הרבה יותר חופשית. אני אפילו לא קורא לזה ישיבה, אני קורא לזה 'מקום ללמוד'".

למעשה, רוב המוסדות שבנימין עבר בהם היו מוסדות 'טיפוליים', אשר בהגדרתם מיועדים לנערים המתמודדים עם בעיות קשב וריכוז, למרות שהוא אינו סובל מבעיות אלה. בנימין אף נשלח בגיל צעיר למוסד לנערים כמעט-עבריינים – למרות שלא הסתבך בפלילים קודם לכן. אימו סיכמה זאת כך:

”אני המשכתי לשים את הילד שלי במקומות שלא עשו לו טוב לנפש, שלא התאימו לו, כי בעולם החרדי יש הרבה את הסיפור שאם אתה לא כמו כולם, מסתכלים עליך עקום [...] אנחנו עדיין מתמודדים עם טראומות שהיו לו מכל הילדות במוסדות האלה.”

6. דניאל, אברהם, יצחק, אוריה ויהושע

חמישה נערים נוספים שרואיינו במחקר תיארו מסלול דומה, הכולל מעברים תכופים בין מוסדות לימוד לאחר שהיות לא-ארוכות, וביניהן זמן ממושך של שהייה בבית ההורים ללא מסגרת חינוכית. כך, הנער אברהם עבר בין חמישה מוסדות לימוד עד שהצליח למצוא את מקומו; יהושע עבר חמש תחנות – ארבעה מוסדות לימוד ושהות של חצי שנה בחוסר מעש בבית הוריו; יצחק עבר ארבע תחנות – כולל שהות של שנה וחצי בבית הוריו – ובסך הכול שלושה מוסדות לימוד שונים; אוריה עבר בין ארבע תחנות – ומסעו כלל, בדומה ליצחק, שהות של חצי שנה בבית הוריו ושלושה מוסדות לימוד שונים; ואילו דניאל, עבר רק שתי תחנות, מאחר שהצליח למצוא מהר יחסית מוסד המתאים למידותיו.

סיכום

בפרק זה הובאו עדויות מפיהם של חמישה נערים – יעקב, יהודה, שלמה, אליעזר ובנימין – המתארים מסע מאתגר של חיפוש מסגרת חינוכית הולמת, הדומה, באופן כלשהו, למסע של חיפוש עצמי. הוא מתחיל במשבר בעקבות עזיבת המוסד החינוכי – הישיבה הקטנה (במקרים קיצוניים יותר, המסע מתחיל אף כבר בתלמוד תורה או בחיידר); נמשך בחיפוש אחר מסגרת ישיבתית-חינוכית מתאימה (ומלווה, כמעט בכל המקרים, בשהייה בבית בחוסר מעש ובקונפליקט מול ההורים); הוא כולל מעברים תכופים בין מספר מוסדות חינוך – מוסדות ישיבתיים חרדיים קלאסיים וגם כאלה שאינם; ומסתיים במקום שהנערים מצליחים להתמיד בו, להיות חלק ממנו, ואף להרגיש הגשמה עצמית – בדרך כלל מסגרת ישיבתית המשלבת לימודי קודש וחול/עבודה.

מניתוח הראיונות בפרק עולה כי למעשה לא קיימת הכוונה של מערכת החינוך החרדית מרגע שהנער עוזב את המוסד הלימודי (מאילוץ או מבחירה). החיפוש אחר המוסד המתאים נעשה על ידי הנער ובני משפחתו באופן עצמאי, ללא הנחיה או הכוונה מצד מערכת החינוך החרדית. הוא כולל שהייה ממושכת של הנער בביתו, ללא פיקוח של המערכת החינוכית, ללא מסגרת ובחוסר מעש; המעברים בין המוסדות מתבססים בדרך כלל על ניסוי וטעייה ועל קשרים אישיים (דרך הגיס שמכיר את הרב בישיבה, דרך האח הגדול וכו'), ולא על איתור ובירור הצרכים של הנער, ולפיכך נוצר פער בין מה שהמוסד מסוגל להציע לבין הצרכים של הנער.

פרק שלישי:

מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם

פרק זה, השלישי במספר, יעסוק בתחנה האחרונה במסעם של הנערים – המקום שהם נמצאים כיום. באופן ממוקד יותר, הפרק יבקש לברר כיצד הנערים מרגישים במקומם הנוכחי, ומהם המאפיינים של המוסדות שבהם הנערים הצליחו להישאר ולהתאקלם.

ניתוח הראיונות עם הנערים בפרק זה מעלה שלוש תמות מרכזיות: **התמה הראשונה, 'תחנה סופית'**, מציגה כיצד כל הנערים נמצאים כיום במוסד חינוכי-תורני כלשהו ולומדים מספר שעות ביום, רובם גם מרגישים מחוברים למוסד ומועצמים בתוכו בדרך כזו אחרת, או, לכל הפחות, מרוצים מהמסגרת הרוחנית-לימודית שהוא מספק עבורם. **התמה השנייה, 'בין קודש לחול'**, מצביעה על כך שכל הנערים משלבים את לימודיהם במוסד החינוכי-תורני עם עיסוק 'חול' נוסף – לימודים אקדמיים, הכשרה מקצועית או עבודה – הממלא חלק נכבד מחייהם, נתמך באופן כזה או אחר על ידי המוסד החינוכי ונתפס בעיניהם כחשוב לא פחות מלימודי הקודש. **התמה השלישית – הנושאת את שם הפרק כולו – 'מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם'**, מדגישה את העובדה שהנערים נשארו נאמנים לתפיסת העולם החרדית, גם כאשר תפיסת האמונה שלהם 'נחלשה' בנקודות מסוימות לאורך מסעם – ועל התפקיד שמילאו המשפחות של הנערים בשמירה על נאמנות זו. בעמודים הבאים נבקש להרחיב על כל אחת מן הנקודות שלעיל, על בסיס עדויות הנערים עצמם.

1. תמה ראשונה: 'תחנה סופית'

על אף ההבדלים במספר התחנות שהנערים עברו ובגורמים השונים שהביאו אותם לעזוב את המוסדות, ניתן לראות כי כלל הנערים שהשתתפו במחקר נמצאים כיום במוסד חינוכי-תורני כלשהו ולומדים לימודי קודש מספר שעות ביום. רוב

הנערים מדווחים כי הם מרגישים 'מועצמים' ו'שייכים' למסגרת החינוכית, ובסך הכול מרוצים להיות חלק ממנה.

כך תיאר הנער **יעקב** את חוויותיו בישיבה הנוכחית, 'דרך השם':

"אני חושב ש'דרך השם' מעצימה אותי, זה מי שאני היום.. אני חושב שזה דבר האמיתי, עולם התורה זה הדבר הכי נכון ואני על דרך ה' כבר שש שנים. לפני כן בקושי הייתי דתי. הלימודים ב'דרך השם' נועדו לבידוד... זה היה בשבילי מקום טוב עם חברה טובה... כשאני שם אני מרגיש שאני חלק מעולם הישיבות ולא הייתי מאמין שאני אגיד את זה... בזמנו אמרתי שאני בחולצה לבנה לא אהיה, והנה אני עם חולצה לבנה. אמרתי שלא אהיה עם טלפון כשר, והנה אני עם טלפון כשר".

בהתאם, כאשר **יעקב** נשאל מה גרם לו להישאר דווקא בישיבה הנוכחית – 'דרך השם' – ולהרגיש שמצא בה את מקומו – הוא השיב:

"מלא סיבות. השיח שם מאוד מאפשר, אתה יכול לדבר על מה שאתה רוצה, איך שאתה רוצה ועם מי שרוצה. אני מאוד מעריך את זה, אני חושב שזה דבר האמיתי שיש, עולם התורה זה הדבר הכי נכון שיש. אנחנו צריכים לעבוד ולהתפרנס, יש אנשים שיכולים לעשות את זה יום שלם ויש כאלה שלא".

בדומה ליעקב, גם **בנימין** תיאר כי הוא מרגיש שייכות אל הישיבה התיכונית שהוא לומד בה כיום:

"קודם כול זה שונה מהמסגרות האחרות, כי אני מגיע לכאן בגלל עצמי... אני לא קורא לזה ישיבה, אני קורא לזה מקום ללמוד. המסגרת הזאת היא שונה, היא הרבה יותר חופשית. חופשית מבחינת זה שאני מרגיש שאני הולך לפה מתוך רצון ולא מתוך ייאוש. ואני מרגיש שהישיבה כאן מעצימה אותי בהרבה דברים, בכל דבר שאני מסתכל... ובכלל, עצם זה שאני עומד כאן ולא בורח... מכל מסגרת אחרת ברחתי, וכאן אני לא בורח".

גם הנער **אברהם** העיד כי המסגרת הפתוחה והחופשית יותר הקלה עליו להגיע וללמוד:

”תראה, הישיבה שאני נמצא בה לא הכי מושלמת שיכולה להיות, אבל היא נותנת את שיטת הלימוד החופשית, אתה מרגיש שראש הישיבה דואג לך ונותן לך את צורת הלימוד החופשית שלך, העיקר שתלמד משהו... יש סדר א’, סדר ב’ וסדר ג’, והרב לא מכריח אותך להיות בכל הסדרים, תבחר אחד מהם ותבוא. הרב רוזמן שם, באמת מעניין אותו כל בחור ובחור. בבוקר כשאנחנו לומדים יש איתנו איזה 50 אברכים, ולכל בחור יש אברך”.

דניאל, שלומד ב'עתידיך', תיכון תורני טכנולוגי, הוסיף:

”אני נהנה פה, לומד פה ומנצל את ההזדמנויות שהביאו לי. אני פה בעיקר בלימודים, אני פחות מתחכך בחבר'ה... חיפשתי מקום שאני יכול לעשות בגרויות וגם שישאר לי זמן לעצמי, רציתי להשקיע בעצמי. מקום מעורב לא היה אופציה מבחינתי.

בקטע של הדת זה מרחב חופשי פה, אפשר לומר. אתה מגיע פה לבית הכנסת, חייב להיות שם אבל לא חייב להתפלל, נותנים לך את החופש. זה לא רק זה, גם במסגרת הם יותר מרשים לבטא דעות שלא דווקא מהוועד הרבני הקלאסי”.

אומנם, בניגוד ליעקב ולבנימין, הנער **שלמה**, סיפר כי הוא אינו מרגיש 'מועצם' בישיבה, אך לדבריו היא מספקת לו דברים אחרים:

”אני אוהב את ישיבת 'דרך השם' מאוד, את הגיוון... את זה שלא כולם שחור או לבן... אבל הישיבה מבחינתי היא מוסד חינוכי-תורני [...] לא ממש כמו מכללה, אבל בערך. אני לא נמצא שם כדי להעצים את היכולות שלי”.

בדומה ליעקב, גם **שלמה** תיאר שיח מאפשר בישיבת 'דרך השם', כמו גם יכולת להכיל מגוון של תפיסות וחשיבה ביקורתית:

”דרך השם' שונה ממסגרות אחרות, אני חושב שבזכות הגיוון. אני נמצא בישיבה שנה וחצי, וכל פעם ש[אני] נכנס לשם זה מפליא אותי איך יש

4 'בחור' הוא כינוי לתלמיד ישיבה צעיר ורווק, ו'אברך' – כינוי לתלמיד ישיבה נשוי, ובדרך כלל מבוגר וותיק יותר.

ישיבה של 120 בחורים, וכל אחד עם תחביבים שונים, כל אחד עם טעם שונה, עושה משהו אחר... יש כל כך הרבה צבעים בישיבה. בטח כשאתה מגיע מישיבה שהיא 'שחור-לבן', שכולם חושבים אותו הדבר, שומעים אותה המוסיקה, אותם הספרים, אותו הרקע".

מעדויות הנערים ניתן ללמוד כי אחד מהגורמים להצלחתם במוסד הלימודים הנוכחי הוא היותו מסגרת פתוחה וחופשית יותר, שנותנת מקום לתפיסות ביקורתיות ולהתנהגויות שבישיבות 'הקלאסיות' היו נתפסות כחריגות ובלתי מקובלות.

2. תמה שנייה: 'בין קודש לחול'

התמה השנייה עוסקת בשילוב בין קודש לחול. ניתוח הראיונות עם הנערים מעלה כי רובם ככולם משלבים את לימודי הקודש – כפי שתוארו לעיל בתמה הקודמת – עם פעילויות חול כמו עבודה, לימודים, הכשרות מקצועיות ואפילו תחביבים.

כך תיאר הנער **יעקב** את השילוב בין לימודי הקודש לפעילויות 'חול', ואף הוסיף הצצה לשאיפותיו בעתיד:

"אני גם לומד וגם עובד בחווה. אני עובד פעמיים בשבוע, עשיתי גם קורס של סושי והתחלתי להכין אוכל יפני... כמובן שיש לי עוד דרך לעשות, אבל היום אני במקום יציב בחיים. הדרך שאני רוצה היא שיהיה לי טוב בחיים, לעשות מה שאני אוהב לעשות וללמוד כמה שאני יכול. יש לי גם חברותא, בחור חדש, איש טוב... אני חושב שהחלום שלי זה לפתוח מרכז טיפול של בעלי חיים".

הנער **שלמה** סיפר כי הוא משלב בין לימודי הקודש בישיבה להשלמת בגרויות במכללה המיועדת לחרדים:

"אני כבר שנה וחצי בישיבת 'דרך השם'. בבוקר לומד ב'דרך השם' ואחר כך הולך ללימודים שמונה שעות ביום במכללה, קמפוס שטראוס. למדתי אנגלית, מתמטיקה, אזרחות... השלמתי בגרויות".

הנער **יהושע** סיכם:

"מאז שאני בישיבת 'דרך השם' הגעתי למנוחה ולנחלה... עשיתי כאן קורס של לימודים, למרות שאני לא אוהב ללמוד, לא מסוגל לשבת שנייה על הכיסא, וגם פה פישלתי, אבל התאמצתי יותר מהרגיל, למדתי מיתוג ועיצוב גרפי... זה שינה אותי בלי קשר למקצוע, זה שינה אותי בדרך חיים, בגישה לחיים, זה נתן לי יציבות. היום אני פחות או יותר, מסודר, יודע מה אני רוצה".

הנער **אליעזר** התייחס בדבריו לשילוב בין חרדיות לעבודה כדרך חיים ואף כהגדרה עצמית:

"אנחנו לומדים ועובדים. יש לי ביזנס בראש שאני רוצה לעשות, לימודים שרוצה להתחיל, ותחביבים שרוצה לעשות ולהתמקצע בהם... אני בלימודי מסכת, מבחינה דתית אני מעולה... לקחתי על עצמי הגדרה שאני יהודי חרדי וגם עובד. חרדי עובד".

מעניין לראות כי אפילו **יהודה**, שכזכור נואש מהניסיון למצוא עבורו מסגרת ישיבתית מתאימה – העיד כי "לימוד התורה זה ערך בשבילי", ועל כן הוא אינו מוותר על לימודי הקודש ומקפיד לכלול בסדר היום שלו כמה שעות לימוד בישיבה 'פתוחה'.

אם כן, מעדויות הנערים בתמה שלעיל עולה כי אחד הגורמים המרכזיים ששיעו להם להצליח במקומם הנוכחי היה מסגרות חינוכיות שמספקות להם את המרחב, התמיכה והלגיטימציה לשלב את לימודי הקודש עם פעילויות חול נוספות – כמו עבודה, לימודים אקדמיים ואפילו תחביבים.

3. תמה שלישית: 'מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם'

כאמור, במסגרת בחירת קבוצת המרואיינים, החלטנו להתמקד בנערים שאומנם נפלטו ממסגרות חרדיות קלאסיות, אך למרות זאת הצליחו להישאר בגבולות החברה החרדית. המסע שתואר בפרקים הקודמים, שהחל בחרדה גדולה ובאי-ודאות ביחס להמשך, הגיע לבסוף לנקודת זמן שבה הנערים שלמים עם הדרך שבחרו ועם מקומם כיום.

מהתיאורים עלה גם התפקיד המרכזי שמילאו המשפחות בתהליך: רבים מהנערים קישרו בין אופן ההתמודדות של ההורים עם המשבר לבין העובדה שהם בחרו לשמור, בסופו של דבר, על אורח החיים החרדי.

כך תיאר זאת הנער **יעקב**:

”תראה, אני חרדי [...] אני חרדי בדרך שלי, עובד את השם בהערכה. אני חושב שאין בעיה בספורט, לצאת למקומות בילוי. ליהנות מהחיים זה דבר חשוב, השם רוצה שנהנה, לא צריך לסבול בשביל להיות חרדי... אני באתי מבית פתוח יחסית, וגם בעניין הדתי לא הייתה בעיה, לא הלחיצו אותי בבית על זה. אם לא היה ככה, אם היו מלחיצים אותי – כנראה הייתי היום איפשהו במזרח. הייתי מאוד קיצוני. אני תמיד אומר שאם ההורים היו לוחצים אותי, אז מאה אחוז שלא הייתי דתי היום”.

הנער **יהושע** היטיב לסכם את התמה, כשהוא תיאר כיצד הוא תופס את עצמו ביחס לעולם החרדי, וכיצד היותה של משפחתו 'פתוחה' יחסית, סייעה לו בכך:

”לא כל האחים שלי אברכים. אבא שלי עלה מארה”ב ואמא שלי באה ממשפחה דתית-לאומית אמריקאית. זה שונה לגמרי. אבל שניהם הגיעו ארצה ושניהם נהיו 'חזק בעניינים'. הדודים שלי יותר פתוחים מאיתנו [...] והיה לנו קשר טוב. היום אני מגדיר את עצמי חרדי בלבד. אני חרדי עובד, אני חלק מהעולם החרדי, מהציבור החרדי. אני מדגיש שאני לא 'חרדי מודרני', אני לא מתחבר להגדרה הזאת. אני רוצה בעתיד להיכנס לאחת מהקהילות האלה של החרדים העובדים...”

סיכום

פרק זה תיאר את נקודת המבט של הנערים מהמקום – הנפשי והפיזי – שהם נמצאים בו כיום. **התמות הראשונה והשנייה** מדגישות את החוויות החיוביות של הנערים במוסדות החינוכיים שהם נמצאים בהם כיום, המאפשרים שיח ביקורתי ביחס לעולם החרדי, מאפשרים שילוב של לימודים תורניים עם פעילויות חול (עבודה, הכשרה מקצועית, תחביבים) ומכילים התנהגויות שבמוסדות חרדיים

קלאסיים נתפסים כחריגה מהנורמה (כמו לבוש 'צבעוני' או טלפון חכם). יתר על כן, נדמה שלפחות בחלק מן המקרים – הפתיחות וההכלה שגילו המוסדות החינוכיים ביחס להתנהגויות חריגות מצד הנערים – עודדו את הנערים לשמר את אורח החיים החרדי ולא 'לפרוק עול'.

התמה השלישית משרטטת את תפיסת העולם הרוחנית והגשמית, כפי שהנערים מעידים אלה, ולאחר החוויות השונות שצברו במסעם. נראה כי רוב ככל הנערים שהשתתפו במחקר נותרו נאמנים, בדרך כזו אחרת, לאורח החיים החרדי. במובן הזה, מנקודת מבטם של הנערים, מדובר בניצחון: הצלחתם למצוא מסגרת חינוכית-לימודית מתאימה (יותר או פחות) למידותיהם, לצד שמירת מצוות ולימוד תורה בהיקפים משתנים. התמה השלישית מדגישה גם את הקשר בין הפתיחות וההכלה שהנערים זכו לה בביתם ובין החלטתם לשמר את אורח החיים החרדי. במובן מסוים, ניתן לטעון כי לפחות אצל חלק מהנערים שרואינו במחקר זה, החולשה שערערה את מעמדם בתחילת הדרך, קרי היותם ילדים להורים חוזרים בתשובה או 'חוצניקים', מהווה לבסוף נקודת איזון וסגירת מעגל עבורם, כיוון שרבים מהם מעידים כי לאורך הדרך חשו תמיכה וקבלה מצד המשפחה וההורים.

פרק רביעי: עמדת המחנכים

שלושת הפרקים הראשונים תיארו את סיפור מסעם של עשרה נערים חרדים, כולם תלמידי ישיבות קטנות לשעבר – שנלכדו במעגל הנשירה, אך הצליחו לגייס את תעצומות הנפש הנדרשות כדי להיחלץ ממנו ולמצוא את מקומם. ואולם, תיאור סיפורם של הנערים דורש גם את השגתם האותנטית של גורמים נוספים שיש להם תפקיד חשוב בחייהם של הנערים. על כן, פרק זה יציג את נקודת מבטם של המחנכים האישיים של הנערים על תופעת הנשירה ועל הגורמים לה.

ניתוח הראיונות מלמד על הכרתם של המחנכים בפער שבין הרצוי למצוי בכל הנוגע לתופעת הנשירה בקרב הנוער החרדי. אומנם, רוב ככלל המחנכים שרואיינו במחקר הביעו הזדהות עם מערכת החינוך המוסדית ואף תלו את האחריות לנשירה בגורמים המצויים בנער עצמו, אך במקביל מדבריהם ניכרה ההבנה שתופעת הנשירה המתרחשת אצל הנוער החרדי איננה תופעת 'שוליים', וכי למערכת החינוך החרדית, במתכונה הנוכחית, אין די כלים כדי להתמודד עימה.

1. "זו לא בעיה של המוסד, אלה בדרך כלל בעיות אצל הבחורים עצמם"

כאמור לעיל, רבים מהמחנכים שרואיינו במחקר תולים את האחריות – כלומר, מזהים את מוצא הגורמים לנשירה – בעיקר בנערים עצמם או בסביבתם הביתית. מניתוח הראיונות עם מחנכיהם של הנערים עולה כי אף על פי שאפשר למצוא בדברי חלק מהם נימה ביקורתית ביחס להתנהלות מערכת החינוך החרדית או לתפיסה הנורמטיבית של מערכת זו, רובם סברו כי סיפור הנשירה – כואב ככל שיהיה – הוא סיפורם של הנערים (ולעיתים גם של משפחותיהם), . לתפיסתם, המוסדות החינוכיים נוקטים פעולות שונות כדי לטפל בנער ולסייע לו באמצעים שונים, בהקשרים תוך־מוסדיים וחץ־מוסדיים.

אומנם מדיניות ההכלה והתמיכה של המחנכים היא חזון נפרץ במערכת החינוך החרדית, אך זו מתבססת בעיקר על מסירותם ונדיבותם של המחנכים, והיא אינה אינהרנטית לתפיסת ההפעלה המערכתית. היות שכך, היא משתנה ממחנך למחנך, מנער לנער, וממוסד למוסד, והיא לוקה בחסר בשל משאבי הפניות המוגבלים של המחנכים ובשל היעדר כלים ומשאבים מערכתיים.

כך למשל הסביר המחנך אריה את הסיבה לעזיבתו של תלמידו אוריה:

”זו לא הבעיה של המוסד, אלה בעיקר בעיות של הבחורים עצמם. המקום שלנו יחסית חם, קטן, אין שיעורים גדולים, השיעורים מגוונים, מורכבים. זו לא הבעיה. בא אליך בחור, חוטף ג'ננה ועוזב למרכז העיר, ושלו, נגמר הבן אדם. כמה שניסינו וכמה ש... אין עם מי לדבר. גם אוריה, בסוף שיעור א', עזב.”

אריה הוסיף והדגיש כי המוסדות החינוכיים עושים מאמצים רבים כדי להצליח ולשמור על הנערים במסגרת החינוכית:

”מבחינת המדיניות של הישיבה, זה להתמודד כמה שיותר [...] שיחות אישיות, מטפלים, אבחונים, כדורים.. מנסים הכול, ממש. יד מאוד קשה על ההדק, מה שנקרא. אם הילד סך הכול בתפקוד, קשה לו אז מנסים לעבוד, אתה יודע, בעונשים, פרסים, אתגרים. אבל אוריה בסוף הלך לבד, זה לא שאנחנו שלחנו אותו.”

חיים, גם הוא מחנך ותיק בישיבה קטנה, הצטרף לדברי אריה, והעיד שהמוסד החינוכי עושה מבחינתו ככל שניתן כדי להשאיר את הנערים במסלול:

”לא נראה לי שאצל המוסד שלנו היה פספוסים [כלומר, תלמידים שנשרו]. זאת אומרת בתור מוסד רגיל הוא עושה מעבר אפילו. לא מיהרו לזרוק או דברים כאלה. אנחנו באמת עוזרים ומסייעים ונותנים להם את התמיכה, כמה שאפשר במסגרת ישיבה רגילה. מה שאתה יכול לעשות בצורה פרטנית, למרות שאתה לא מורה פרטי, אז משתדלים לעשות.”

אליעזר, מחנכו של **דניאל**, מחנך ותיק בישיבה קטנה, טען גם הוא כי המוסדות מצידם עושים מאמצים רבים כדי להשאיר את הנער במסגרת:

”אני אגיד לך את האמת, אצלנו מבחינת ההתנהלות של המקום, ילד יכול כמעט לעשות מה שהוא רוצה ואף אחד לא ידחוף אותו החוצה, ולהפך, כל הזמן יחשבו איך לעזור לו, איך להכיל. אתה מבין, כמעט אין מצב שמוציאים אצלנו תלמיד בישיבה. קודם כל מנסים הכול והכול והכול והולכים לקראתו, ו’תבוא רק פה’ ו’תבוא רק שם’... זה רק כשהילד מחליט על דעת עצמו... אם אנחנו רואים שהילד לא מתאים, אז אנחנו יוצרים קשר עם ההורים, מציעים לילד ללכת למקום אחר”.

גם המחנך **אליעזר** – בדומה למחנכים לפניו – תלה את הסיבות לנשירה בעיקר בגורמים הקשורים לנערים עצמם, ולא למערכת או לדרכי ההתמודדות שלה:

”דניאל הוא ילד עם הפרעת קשב, וכשהוא עם התרופה אז הוא בסדר גמור. צריך לעבוד קשה, אבל הוא בסדר גמור. ומה שקרה בתחילת שיעור ב’ זה שהילד החליט על דעת עצמו להפסיק את השימוש בתרופה. כן, הוא החליט שזה לא טוב לו ושהוא לא רוצה את זה ושהוא יכול בלי זה וכולי וכולי. מכאן ואילך התחילו הבעיות. התחילו הבעיות כי הילד תכל’ס לא מתפקד מספיק טוב בלי התרופה ואז הוא מוצא את עצמו בקשיים, ואז זה גורם ללחץ נפשי”.

2. “כרגע אין לך אופציה לחבר’ה שהם ברמה”

כאמור בפתחת פרק זה, ניכר כי המחנכים אינם מכחישים את תופעת הנשירה או מתעלמים מצורכי הנערים. לצד תפיסתם שהמסגרת החינוכית-פדגוגית החרדית אינה צריכה להשתנות, חלק גדול מן המחנכים סבורים שיש להציע כלים נוספים בתוך הישיבות עצמן, כמו גם מסגרות אלטרנטיביות איכותיות שיאפשרו לנערים למצות את כישוריהם מחד גיסא, וישמרו מפני ‘פריקת עול’ מאידך גיסא. מסגרות אלה יספקו אלטרנטיבה שתפעל לצד הפרדיגמה המערכתית הרווחת במתכונתה כיום, אך לא יתיימרו בשום שלב להחליפה.

יצחק, מחנכו של הנער **שלמה**, הביע הזדהות עם קשייהם של הנערים, לצד ביקורת על מערכת החינוך החרדית:

”המערכת צריכה להתאים את תוכני הלימוד שלה לתלמידים או להתאים את התלמידים לרמות של תוכני לימוד. לא ייתכן שכל הישיבות הקטנות יהיו באותה רמה לימודית וזה יתאים לכל התלמידים. זה לא ייתכן. אותה רמה של שיעורים, אותו הספק, אותה רמה של מבחנים, זה לא ייתכן... בגלל זה אני אומר לך, הם לא נשרו, ממש לא, הם פשוט היו במקום שלא התאים להם והם יצאו לחירות. אם הם מצאו את עצמם – אז הם יצאו לחירות.”

שמעון, מחנך ותיק בישיבה קטנה מזה כמעט 20 שנה, שהיה גם מחנכו של הנער **יהושע**, עמד על הקשר בין המסגרת הנורמטיבית של 'עולם הישיבות הקלאסי' לבין הקשיים שהנערים מתמודדים איתם:

”קודם כול, היום הישיבות הן ענקיות, כל הישיבות הגדולות ענקיות. זה לא כמו אצלנו, שיש לך בישיבה קטנה בכל שיעור 28 בחורים, אז אתה פחות או יותר יכול לדעת מה קורה. בישיבות הגדולות יש 70, 80, 90 בחורים, במקרה הטוב. במקרה היותר גרוע יש גם 300. אין מי שמסתכל עליך במצב כזה. אין מצב בעולם שבחור כזה לא ילך לאיבוד.”

המחנך **יוסף** תיאר את הצורך לפתוח מוסדות חינוכיים נוספים לנערים שאינם מצליחים למצוא את מקומם בישיבות הקלאסיות, מתוך הבנה כי הנערים מגיעים לישיבה עם צרכים, חלומות ושאיפות שונים:

”גם בסוגים של הילדים שאתה קורא להם 'נושר', יש כל מיני סוגים – יש לך את זה שצריך להביא לו ישיבה של לימודי קודש כל היום, רק עם הרבה הפוגות, הרבה כדורסל וכן הלאה. יש לך את זה שצריך דברים של תעסוקה, עבודה. יש כאלה שהם ילדים מאוד איכותיים, ואם תביא להם לימודי חול טובים זה יתפוס אותם, וכדומה. כל אחד ועניינו, בהתאם לקושי ובהתאם לעניין, אבל לשים את כולם ב'one size', אז ודאי שזה לא הולך.”

המחנך **אליעזר** הציע לקחת את הרעיון 'צעד אחד קדימה' ולפתוח מוסדות שיהיו מיועדים לכתחילה לנערים שזקוקים למסגרת אחרת:

”אם אתה רוצה שזה יהיה משהו ברמה, אז אתה בונה את זה לא כמשהו לנושרים אלא כמשהו מה שנקרא 'לכתחילה'. אני חושב על זה כבר הרבה שנים, שיש מקום גם לתיכון חרדי. אל תקרא לזה אפילו ישיבה, אתה מבין,

אלא 'בית ספר תיכון חרדי'. נקודה. אבל בית ספר תיכון ברמה. כרגע אין לך אופציה [שמתאימה] לחבר'ה ברמה".

סיכום

בפרק זה ניסינו להשלים פיסה נוספת בפאזל – ולהביא עדויות מצד המחנכים האישיים של הנערים ביחס לתופעת הנשירה. מניתוח הראיונות בפרק מתקבל הרושם שמרבית המחנכים תופסים את סיפור הנשירה כתופעה שגורמיה מצויים בעיקר בנער עצמו או בחוסר התאמתו למערכת המוסדית הקלאסית. עם זאת, נשמעת קריאה מצד המחנכים לפתח כלים נוספים בתוך הישיבות עצמן (הכשרת אנשי מקצוע טיפוליים, למשל) שיעזרו להם לסייע לנערים המתקשים להסתגל לטוטליות שדורשת מערכת החינוך החרדית – כמו גם לנסות ולפתח מוסדות נוספים המיועדים לנערים שאינם יכולים או מעוניינים להצליח במסגרות החרדיות הקלאסיות.

פרק חמישי: זעקת המשפחות

הפרק החמישי והאחרון בספר זה יביא את עדותם של משפחות הנערים. היינו, כיצד חוו משפחות הנערים את סיפור העזיבה של הנערים. בפרק זה כל משפחה תיוצג על ידי אחד ההורים.

ניתוח הראיונות בפרק ייערך סביב ארבעה צירים עיקריים: **הציר הראשון** הוא חוויית העמידה של ההורה עצמו מול הנער והניסיונות של ההורה לסייע ולתת מענה; **הציר השני** הוא החוויה המשפחתית, היינו, כיצד המצב השפיע על המשפחה בכללה; **הציר השלישי** הוא העמידה של המשפחה והנער למול הקהילה החרדית שהם משתייכים אליה; **הציר הרביעי והאחרון** יעסוק באופן שבו המשפחה או ההורים חווים את מעמדם מול מערכת החינוך המוסדית.

1. ציר ראשון: המשפחה אל מול הנער

ניתוח הראיונות עם הורי הנערים מלמד שני דברים עיקריים: ראשית, המשפחות מגלות הבנה והכלה לנער בתהליך הנשירה, לצד תחושת תסכול. הכלה זו נעוצה, בחלקה, בעובדת היותו של אחד או יותר מההורים 'חוצניק', היינו מי שהגיע לישראל לאחר בגרותו (עדויות לכך מופיעות גם מצד הנערים עצמם – ראו בפרק הראשון); שנית, ישנה השקעה גדולה מצד המשפחות בטיפול ובסיוע לנער להצליח ולהתמיד בישיבה. השקעה זו כוללת זמן וכסף, בדמות אבחונים, ייעוץ, טיפולים אישיים רגשיים וכדומה.

אימו של יעקב, למשל, תיארה מצד אחד תסכול גדול סביב תהליך הנשירה של בנה, ומן הצד השני היא הצביעה על הקשר בין הסביבה שבה גדלה לבין יכולתה להתמודד עם האתגר תוך פתיחות והכלה:

”דבר ראשון, זה קשה. קשה מאוד שהילד שלך נמצא בבית והשעמום הזה לא גורם לו לשום דבר טוב, רק מכניס לו עוד כל מיני רעיונות לראש. אתה מנסה להבין מה הבעיה, מה כל כך גרוע שם בישיבה, למה הוא לא רוצה

ללכת? מנסים לדבר עם הצוות, מנסים להציע לו – 'אולי נעשה תנאים',
'אולי תלך ואז יהיה לך ככה..', מבצעים, פרסים. אבל את הילד זה לא
מעניין [..]

אני לא גדלתי במערכת כאן בארץ, יכול מאוד להיות שזה מה שתרם
לאווירה יותר פתוחה ויותר מכילה בבית. ממילא הייתה בנו מלכתחילה
איזו חריגות קטנה בנוף. אז אולי זה אפשר לנו לקבל אותו בראש יותר
פתוח ויותר מכיל ויותר מבין".

אימו של בנימין הצביעה אף היא על הקשר בין היכרותה עם תפיסות חינוכיות
אחרות ובין האופן שבו המשפחה הכילה את תהליך הנשירה של בנימין:

"אנחנו חוצניקים, הראש קצת אחר מכאן. סתם למשל בבואנוס איירס [שם]
גדלתי] ראש הישיבה לוקח את הילדים ושם מולם מסך כדי שיראו את
המונדיאל, רק שלא יסתובבו ברחוב. ופה אצלנו, אם ילד רואה מונדיאל
מגרשים אותו מהישיבה. הילדים שלי מאוד סבלו... תחשוב שבעלי מברזיל
ואני מארגנטינה, הילדים היו רגילים לשחק כל הזמן, ופתאום בישיבה זה
טאבו, אסור להזכיר".

אימו של שלמה, גם היא 'חוצניקית', סיפרה דברים דומים:

"אני לא גדלתי במערכת הישראלית. אנשים יכולים לשאול מה שהם רוצים,
אבל אני לא חלק מהמערכת הזאת של 'חולצה לבנה', 'לא חולצה לבנה'. זה
גם לא מפריע לי [..] היה לנו כלב, לברדור, ואני בכלל שונאת כלבים. אבל
הילד היה צריך מישהו שיאהב אותו, שהוא ייכנס הביתה ומישהו יקפוץ
לקראתו".

בנוסף, מעדויות המשפחות עולים מאמצים גדולים מצידם לסייע לנער כמעט
בכל דרך אפשרית. כך למשל תיארה **אימו של יעקב**:

"בהתחלה זה היה עם אבחונים, ואחר כך גם עם החיידר, ניסו להגיע
לקראתו. אבל בתכל'ס במסגרות הקלאסיות החרדיות אני לא רואה כל כך
שיש מענה לחבר'ה שמתמודדים עם מצוקה כזאת של קשב וריכוז. לדחוף
להם ריטלין זה לא תמיד עוזר. צריך עוד כל מיני דברים. אז ניסינו פה

תרופה, שם אבחון, פה רב שישב איתו צמוד וניסה ללמוד אותו, ואיכשהו הוא שרד”.

אימו של יהושע תיארה גם כן מסכת של מאמצים מצד המשפחה, מאבחונים ועד ייעוץ פרטני, במטרה לעזור ליהושע לצלוח את הלימודים:

”הלכנו איתו למלא טיפולים, והלכנו למלא יועצים וחיפשונו מי יכול לעזור לו כי הוא לא רצה ללמוד והוא השתולל והוא הפריע... ואנחנו ראינו שמאוד קשה לו אבל לא ידענו מה לעשות. באיזשהו שלב, לפני כמה שנים, הלכנו לקבל ייעוץ, ואז הבנתי שכן, המעבר מארץ אחרת לארץ חדשה משפיע על הילדים. הם צריכים להתמודד עם תרבות שונה בבית ותרבות שונה בחוץ”.

אביו של יצחק העיד אף הוא על המאמצים להשאיר את בנו במסגרת החינוכית, ולצד זאת הוא הוסיף ביקורת על מערכת החינוך בישראל:

”אני חושב שהמערכת לא ידעה להכיל אותו... כאילו זה ההבדל, באמת יש הבדל מאוד גדול בין פה לאנגליה. פה ברגע שהילד קצת מתקשה חמש דקות, אז יאללה צריך לשלוח אותו למוסד מיוחד... הוא לא מצא את עצמו שמה, והיה לו מאוד מאוד קשה, ובעצם אני דיברתי עם הצוות כל כך הרבה פעמים. אבל אין מה לעשות, זה היה המצב. וכל הזמן דיברתי שם עם הצוות, אמרתי 'תנו לו להיות בשיעור שעה', 'תנו לו אחרי זה סדר', 'תנו לו חברותא, אני אשלם מה שצריך”.

2. המשפחות אל מול עצמן

כאמור לעיל, ציר הניתוח השני בפרק זה הוא החוויה של המשפחות את סיפור הנשירה אל מול עצמן, היינו, כיצד המצב מול הנער ומערכת החינוך המוסדית החרדית השפיע עליהן. נשירה של הבן מהמוסד החינוכי החרדי הקלאסי עשויה להוות נקודת משבר עבור המשפחה כולה, מאחר שהתפיסה השלטת בעולם החרדי היא שעזיבת מוסד הלימודים היא אך ורק בדרך ל'פריקת עול' כללית, היינו לנטישת אורח החיים החרדי כולו. יתרה מכך, חינוך הילדים בהתאם למסלול המקובל בקהילה החרדית נחשב ליסוד מרכזי ואינהרנטי בתפיסה החרדית,

מאחר שהמוסדות החינוכיים החרדיים מעצבים לא רק את תפיסת עולמו של הגבר החרדי, אלא גם את אורה חייו כאשר יגדל ויהיה לאיש.

כך למשל סיפרה **אימו של יעקב** על הערעור בתפיסת ההורות שלה:

”תראה, בכל הסיטואציה הזאת כהורה אתה מרגיש מעורער ואתה מרגיש איזשהו כישלון מול הילד שלך.. וכל מבט הכי קטן של השכנים אתה מפרש את זה כ'וואי, הם רואים שגם אני לא מסוגלת, הם רואים שאני לא יכולה'. אבל אני לא מרגישה כישלון מולם. למפרע, אולי היו דברים שהיינו יכולים לתקן, אבל כישלון לא הייתי אומרת”.

אימו של בנימין תיארה תחושות קשות של תסכול ואכזבה על כך שלא הצליחה לעזור לבנה:

”כשאני מסתכלת בדיעבד על כל מה שהיה, אני מרגישה אכזבה שלא מצאתי מקום בשבילו [...] מה שאני עברתי, זה היה פשוט מתיש, כי אני המשכתי לשים את הילד שלי במקומות שלא עשו לו טוב לנפש. בעולם החרדי יש הרבה את הסיפור שאם אתם לא כמו כולם אז מסתכלים עליכם עקום. אני רואה את זה כאחת הטעויות הגדולות, ושילמתי עליה ביוקר”.

אימו של יהושע תיארה תחושות קשות של תסכול ואכזבה, בעיקר על כך ששמה מבטחה במוסדות החינוכיים הקלאסיים 'בלי לשאול שאלות'. יתרה מכך, היא מתארת כיצד עזיבתו של יהושע את המוסד החינוכי נתפסה בעיני מערכת החינוך ככישלון של המשפחה:

”תראה, זה מאוד עצוב. אני חשבתי שהר'בה [הרבנים המלמדים בחיידר או בתלמוד תורה] צודקים. שהם הכי צודקים והכי יודעים. אבל היום במבט לאחור אני חושבת שהם לא הבינו את הילד שלי. הם פגעו בו, והם היו חסרי סבלנות כלפיו, והיה לי מאוד קשה לראות את זה. הם גם לא קיבלו אותי, הם האשימו אותי כל הזמן במצב שלו”.

3. המשפחות אל מול הקהילה

ניתוח הראיונות עם משפחות הנערים מלמד על מבוכה גדולה ואף על בושה מצד המשפחות מול הקהילה החרדית. כאמור, התפיסה בעולם החרדי היא שעזיבת המוסד החינוכי החרדי אינה אלא שלב בדרך ל'פריקת עול' של הנער, היינו זניחת אורח החיים החרדי. ומכאן קצרה הדרך ליצירת סטיגמה שלילית על המשפחה כולה.

כך תיארה **אימו של יעקב** את האופן שהמשפחה חוותה את סיפור העזיבה של יעקב מול השכנים והקהילה החרדית:

"השכנים מסתכלים ויכולים לגשת בבית כנסת ולהעיר ולייעץ הצעות, והשכנות יכולות לבוא ולומר 'תעשי ככה עם הילד', 'אל תעשי ככה', 'תאמרי ככה'. ובהתחלה זה פוגע, זה מביך, זה מבייש. גם אם עושים את ההפרדה... לא נעים לי לעבור בתור אמא חרדית עם ילד שלבוש בחולצה צבעונית, וכל הרחוב מסתכל 'תראו הנה הילד שעושה בעיות, הנה הילד השבאבניק, הפרחה, העברין, המקולקל'".

אימו של בנימין תיארה אף היא דברים דומים:

"כולנו היינו מושפעים מכל הסיפור הזה. למשל בסנהדריה המורחבת, כש[בנימין] החליט לא לשים כובע וחליפה, הם ראו, השכנים. הוא היה הולך לתפילה עם ג'ינס וציצית וכיפה, והסתכלו עליו לא יפה, ובאו שני חרדים לדבר איתו, איך הוא לא מתבייש שאבא שלו עם זקן ארוך והוא עם ג'ינס. בגלל זה אני אומרת שזה היה טעות שעברנו לסנהדריה המורחבת, כי היינו צריכים להיות במקום שיקבלו אותו יפה. ועשינו טעויות של בעלי תשובה גם, שלפעמים לא רואים, אומרים 'מכת בכורות'. יש טעויות שבעלי תשובה עושים עם הילדים".

בניגוד לאימהות של יעקב ובנימין, **אימו של שלמה** מספרת שלא הוטרדה כלל מה יחשבו הסביבה והקהילה על המשפחה נוכח העזיבה של שלמה את הישיבה הקטנה לטובת ישיבה תיכונית שלומדים בה גם מקצועות חול. לדבריה, "בחוף לארץ זה מקובל". ואולם, היא משתפת בסיפור מאלף, שניתן ללמוד ממנו כיצד

החשש מסטיגמה עשוי להשפיע על הבחירות החינוכיות של הורים בקהילה החרדית, לעיתים בניגוד גמור לצו מצפונם:

”אני לא גדלתי במערכת הישראלית. אנשים יכולים לשאול מה שהם רוצים, אבל אני לא חלק מהמערכת הזאת של 'חולצה לבנה', 'לא חולצה לבנה'. זה גם לא מפריע לי [...] הבן הגדול שלי גר בלייקווד [Lakewood], עיר בניו ג'רזי], ואני רציתי לשלוח את כל הילדים שלי למערכת חינוך של ישיבה בשילוב היי־סקול, אוקיי? ישיבה תיכונית. בחוץ לארץ זה הכי מקובל, תמיד התיכון הוא ישיבה. אז רציתי לשלוח את הבן הגדול לישיבה תיכונית. ואמרו לי 'לא לא, את לא מבינה, אם תשלחי אותו לישיבה כזאת לא יקבלו את הבנות שלך לסמינר'.”

4. המשפחה אל מול המוסדות החינוכיים (או: הזעקה לתיקון)

הציר האחרון הוא החוויה של המשפחות מול מערכת החינוך החרדית בעקבות סיפור הנשירה. בציר זה קשה להתעלם מהביקורת הנוקבת – שניכר שמגיעה מתוך כאב רב – שמשמיעות משפחות הנערים באשר ליחס של מערכת החינוך כלפי הנערים שאינם 'הולכים בתלם'.

כך העידה בכאב אימו של יעקב:

”לצערי הרב, נערים שמתמודדים עם בעיות קשב וריכוז ועוד כל מיני דברים כאלה, המוסדות האלה גדולים עליהם, ואין כל כך הרבה מענה מקצועי בשטח. רק כשאתה מוגדר כנער בסיכון, כבעייתי, רק אז אתה מגיע למקום מקצועי שמכיל אותך ועוטר אותך ויודע לעשות איתך תהליך. אבל עד שאתה לא שם, עד שאתה לא מחליף בגדים ל'צבעוני', עד שאתה לא משוטט, עד שאתה לא עף מהישיבה כי הלכת לשחק כדורגל או כי תפסו אצלך סמארטפון – אתה לא מקבל את המענה המקצועי שאתה זקוק לו. וזה כואב כי אולי אפשר היה להציל את יעקב ועוד הרבה נערים כמוהו.”

אימו של שלמה, שנולדה וגדלה בארצות הברית, השמיעה מצידה ביקורת קשה על מערכת החינוך החרדית בישראל:

”אני אומרת לך, אני מרגישה שאם הייתה לו את [תחושת] ההגשמה של הלימוד, את ההבנה של לימוד, אז הוא היה נשאר בישיבה עם כל החסרונות שיש בישיבה קטנה. אבל אתה יודע, it’s 2022, אל תבואו עם שיטות חינוך של 1970, שאין משחקים, שאסור לשחק כדורסל, שאין בריכה, שאי אפשר להקשיב לישי ריבו [זמר ישראלית]. המערכת בארץ נוראית. המון תסכול. והם לא הולכים לשנות את זה, לא מעניין אותם לשנות. אתה יכול לעשות כמה מחקרים שאתה רוצה, לכתוב כמה שאתה רוצה בתיאוריה [...] זה יעזור אולי ל-30 שניות. זו מערכת שלא יודעת לשנות את עצמה, לצערי”.

גם **אביו של יצחק** השמיע ביקורת דומה, הקובלת על הפער בין ההתקדמות בשיטות החינוכיות במוסדות חרדיים בקהילות חרדיות בעולם, לבין התפיסה הטוטלית והנוקשה של מערכת החינוך החרדית בישראל:

”ההסתכלות שם [בחוץ לארץ] מאוד שונה, הרבה יותר בריאה.. החבר’ה, כשבא להם ללכת לשחק כדורסל, עם מכנס קצר וטישירט – יוצאים מהישיבה והולכים ככה ברחבי העיר. אני לא אומר שכולם ככה, אבל זה לא חריג. לא מעיפים מהישיבה על זה ולא צועקים על אף אחד”.

לשיטתו של **אביו של יצחק**, המערכת לא הצליחה להתמודד עם הקשיים של בנו בדיוק בגלל התפיסה הטוטלית הזו:

”אני חושב שהמערכת לא ידעה להכיל אותו. באמת יש הבדל מאוד גדול בין פה לאנגליה, פה ברגע שהילד קצת מתקשה, חמש דקות, אז יאללה צריך לשלוח אותו למוסד מיוחד. לא הבינו שאסור לחנוק את הילד, שצריך לתת לו את המרווח שלו, לתת לו את מה שהוא צריך. וזה בעצם מה שיצחק היה צריך”.

דברים ברוח דומה השמיעה גם **אימו של בנימין**, כאשר היא תיארה את הקושי של בנה להתמודד עם הטוטליות שדורשת הישיבה הקטנה, הדוחה ממילא כל עיסוק שאינו לימוד תורה:

”בישיבה הקטנה לא נתנו להם כמעט לעשות ספורט, וכדורגל לא נתנו להם לשחק. בנימין כל שבת היה בבית [כלומר, לא נשאר שבתות בישיבה], הוא לא רצה להישאר שם. הם גם ראו שזה לא אותו ראש.. הילד מאוד היפראקטיבי, ואצלו הכול [כל האנרגיות] הלך לספורט. הוא תמיד היה צריך ללכת, לזוז, הוא היה מאוד ספורטיבי אפילו בגיל קטן, אבל לא נתנו לו את זה שם ולא הבינו את הנפש שלו. הילד שלי לא היה צריך להגיע למקום כזה.”

חוויה דומה עלתה גם מעדותה של אימו של יהושע:

”כן, מה לעשות, זה היה המצב. זו בעיה, זו מערכת שדורשת מהילדים המון. זה רק מתאים לילדים שיכולים באמת לשבת מ-8 עד 16-15, ואחר כך בגילאים יותר גדולים עד יותר מאוחר, וללמוד כל היום עד הלילה. אבל ילדים צריכים להוציא מרץ, לשחק עם כדור. אבל בישיבה אסור כדורגל. לא מרשים כי זה לא מספיק דתי. ואני ראיתי שזה מאוד קשה לילדים שלי. לא רק לבן הקטן שלי היה קשה, גם לאחים הגדולים שלו.”

סיכום

פרק זה ביקש להבין כיצד השפיעו המשפחות מחד גיסא, והושפעו מאידך גיסא – מסיפור נטישת הנער את המוסד החרדי הקלאסי. ניתוח הראיונות נערך סביב ארבעה צירים: (1) המשפחה מול הנער; (2) המשפחות אל מול עצמן; (3) המשפחות אל מול הקהילה החרדית; (4) המשפחות אל מול מערכת החינוך המוסדית.

מניתוח הראיונות בפרק ניתן ללמוד על מספר היבטים בסיפור הנשירה שהושפעו מצד אחד, והשפיעו מצד שני – על משפחות הנערים. ראשית, מהעדויות המובאות בציר הניתוח ראשון – המשפחה מול הנער – עולה כי לצד התסכול המובן נוכח הסיטואציה, השכילו המשפחות להכיל את סיפור העזיבה של הנער את המוסד החינוכי החרדי הקלאסי (הישיבה הקטנה). אנו משערים כי הכלה זו נעוצה, ככל הנראה, בהיותן משפחות שלפחות אחד מההורים בהן הוא 'חוצניק', היינו הגיע

לישראל לאחר בגרותו, ומשכך צורות חיים חרדיות אחרות (כמו שילוב של לימודי קודש וחול או שילוב של תורה ועבודה) – אינו זר להן. כמו כן, בחלק זה בולטת גם ההשקעה מצד המשפחות – בזמן ובכסף – לטפל בנער ולסייע לו להתגבר על הקשיים ולהצליח במוסד החינוכי החרדי.

הציר השני הוא החוויה של המשפחות את סיפור הנשירה אל מול עצמן, היינו, כיצד המצב מול הנער ומערכת החינוך המוסדית החרדית השפיע עליהן. באופן טבעי, כאן מתארים הורי הנערים שרואיינו במחקר תחושות קשות של תסכול ואכזבה סביב סיפור הנשירה של הנערים – חלק כלפי עצמם, אך רובן כלפי מערכת החינוך המוסדית (עוד על כך בציר הרביעי).

הציר השלישי עסק באופן שהמשפחות חוו את סיפור הנשירה אל מול הקהילה החרדית, שהתפיסה השלטת בה היא שעזיבת המוסד החינוכי החרדי הקלאסי אינה אלא שלב בדרך ל'פריקת עול' של הנער, היינו זניחת אורח החיים החרדי, ומכאן – החשש מסטיגמה שלילית על המשפחה כולה – קצר. אף על פי ששתיים מהאימהות שרואיינו במחקר סיפרו כי הן זכו לקבלה ואף לעזרה מצד השכנים או הקהילה נוכח הסיטואציה – רוב ההורים שרואיינו במחקר תיארו תחושות קשות של מבוכה ובושה אל מול הקהילה, החל ממבטים מזלזלים או מאוכזבים, דרך עצות והצעות מצד שכנים או מכרים מבית הכנסת כיצד להתמודד, ועד לחשש כי אם הבן לא ילמד בישיבה קלאסית, הדבר עשוי להשפיע גם על סיכויי הקבלה של אחיותיו לסמינר יוקרתי. במקרה הזה, נראה שהבעיה העיקרית נעוצה בכך שכל מוסד חינוכי חרדי שאינו ישיבה קלאסית מתויג מיד כישיבה שהיא 'טיפולית'.

הציר הרביעי והאחרון עסק בחוויה של המשפחות את מערכת החינוך החרדית בעקבות סיפור הנשירה. קשה להתעלם מהביקורת הנוקבת – שניכר שמגיעה מתוך כאב רב – שמשמיעות משפחות הנערים באשר להתייחסות של המוסדות החינוכיים לנערים שלא 'הולכים בתלם'. כמעט כל ההורים שרואיינו במחקר הביעו ביקורת קשה ביחס למערכת החינוכית החרדית המוסדית: החל מהתפיסה הטוטלית המבטלת כל עיסוק שאינו לימוד תורה, דרך חוסר ההכשרה המתאימה של המחנכים בישיבות ושיטות הלימוד שאינן מתאימות לתקופה הנוכחית, ועד לאופן ההתמודדות של הישיבות החרדיות הקלאסיות עם נערים המתקשים לאמץ לקרבם את הטוטליות שתובע הלימוד בישיבה הקטנה.

סיכום והמלצות

מחקר זה עסק בתופעת הנשירה המתרחשת אצל הנוער החרדי. בעוד שמרבית המחקרים שעסקו בתופעה, התמקדו בקבוצות השוליים הקיצוניים של ה'נוער הנושר' – היינו, צעירים שנפלטו ממערכת החינוך החרדית המוסדית והגיעו לטיפול במוסדות הרווחה – עניינו של מחקר זה הוא בנערים שהשתייכו ל'מעגל הנשירה' בעבר, אך 'מצאו את מקומם' – איש איש במוסד החינוכי המתאים עבורו – לאחר דרך התחתים של חיפוש, ניסוי וטעייה. על כן, מחקר זה מתייחד במעקב אחר קבוצה מובחנת של נערים שאמנם נלכדו במעגל הנשירה, אך באופן מרתק יכלו לו, ובתום התהליך נמצאים כיום בפוזיציה שעל פי הגדרתם לכל הפחות, כוללת את היותם חרדים או לפחות שומרי מצוות, 'מאוזנים' בחייהם, שבעי רצון ובעלי שאיפות נורמטיביות בתחומים של דת, תעסוקה, משפחה, חברה וכד'.

אומנם, מחקר זה אינו מתיימר לענות על כלל ההיבטים המרכיבים את שדה המחקר של 'נוער נושר חרדי', אולם הוא מתייחד בניסיונו להתוודע באופן בלתי אמצעי לסיפורם של הנערים, סיפור הכולל לא רק את נקודת המבט הייחודית של הנערים עצמם, אלא גם את נקודות המבט של הורי הנערים ומחנכיהם האישיים. כך, בסופו של דבר, התקבצו להם 30 ראיונות עומק, עם הנערים הנושרים, הוריהם (האם או האב) ומחנכיהם האישיים, המהווים את קורפוס המידע שמחקר זה נשען עליו.

במחקר תיארונו את מסעם של עשרה נערים שעזבו את מוסד הלימודים החרדי הקלאסי. **בפרק הראשון, 'התנגשות', עסקנו בזיהוי ובניתוח הגורמים לנשירת הנערים.** אלה כללו בעיקר התנגשות בין מופעים שונים של הפרעות קשב וריכוז או אִי-התאמה למסגרת החינוכית החרדית, ובין הטוטליות הנדרשת מהנערים בישיבה הקטנה. למעשה, מסגרת חינוכית זו מחייבת את הנערים לאמץ אורח חיים המוקדש כולו לעיסוק אינטנסיבי, רצוף וטוטלי בלימוד תורה ובהתמסרות מלאה אליו, וממילא אינה מאפשרת עיסוק בפעילויות שאינן פעילויות הכרח או פעילויות תורניות, מתוך תפיסה תורנית של 'זהגית בו יום ולילה', הגוזרת הנחה פדגוגית שלפיה כל תלמיד יכול ונועד להיות 'תלמיד חכם'.

כמו כן, נמצא כי רוב הנערים שהשתתפו במחקר הגיעו ממשפחות של 'הוצניקים' או חוזרים בתשובה. אין זה מקרה. למעשה, רוב אוכלוסיית הנושרים ממוסדות ליטאיים מגיעה ממשפחות אלו. דווקא משום המאמץ הגדול של הקהילות החרדיות לקרב את אוכלוסיות אלו, המחקר מבקש לתת תשומת לב יתרה לאיים של אי-הצלחה בתחום החינוך, בבחינת אתגר הקורא לפעולה.

בפרק השני, 'דרך התלאובות', תואר מסעם של הנערים – מעזיבתם את המוסד החינוכי ועד הגעתם למסגרת שבה נמצאה להם 'מנוחה ונחלה'. התיאור התמקד במסע החיפוש ובתחושות שנלוו לו, והוא נכתב מנקודת מבטם של הנערים עצמם. מן הפרק עלה כי שנות החיפוש אחר מסגרת חינוכית מתאימה כללו מעברים תכופים של הנערים בין מוסדות חינוך שונים, ולוו בזמן ממושך של שהייה בבית ההורים, בחוסר מעש, לעיתים לצד עבודה חלקית כלשהי, תוך תחושת תסכול ובלבול בקרב הנערים ובני משפחותיהם. כפי שנרחיב בהתייחסותנו לפרק החמישי, ברוב מכריע של המקרים, החיפוש אחר מוסד חינוכי מתאים נערך באופן עצמאי על ידי הנער ומשפחתו, ב'דרך לא דרך' – באמצעות קשרים אישיים וכדומה, וללא ייעוץ או הכוונה כלשהי מצד מערכת החינוך המוסדית. הדבר מעיד על המחסור במנגנוני פיקוח והכוונה במערכת החינוך החרדית, ומן הצד השני – על הצורך הניכר במנגנונים מסוג זה.

בפרק השלישי, 'מחרדים לדרכם לחרדים בדרכם', התמקדנו במקום שבו הנערים נמצאים כיום. מן הפרק עולה כי אי-הוודאות באשר ל'המשך הדרך' (שבאה לידי ביטוי בפרק הראשון, עם היפלטות הנערים מהמוסד החינוכי, ובפרק השני, בעת מסע החיפוש הארוך והמייגע אחר מסגרת חינוכית מתאימה) – מפנה את מקומה בפרק זה לתחושות של שביעות רצון ואף להשלמה של הנערים עם מקומם הנוכחי, הפיזי והרוחני. ניתוח הראיונות בפרק העלה כי כל הנערים שהשתתפו במחקר נשארו נאמנים בדרכם לתפיסת העולם החרדית (גם אם הוו רגעים של 'היחלשות' לאורך מסעם), וכן שהם משלבים את לימודיהם במוסד חינוכי-תורני עם עיסוק 'חול' נוסף – לימודים אקדמיים, הכשרה מקצועית או עבודה, הממלא חלק נכבד מחייהם ונתמך באופן כזה או אחר על ידי המוסד החינוכי.

בפרק הרביעי, 'עמדת המחנכים' – הובאו עמדותיהם של מחנכיהם האישיים של הנערים, רובם בעלי ניסיון רב שנים כמחנכים בישיבות קטנות, ביחס לתופעת

הנשירה בכלל וביחס למדיניות המוסדות החרדיים בהתמודדות מול תופעה זו. כלל המחנכים שרואינו הביעו הזדהות עם מערכת החינוך המוסדית החרדית וממילא עם דרישותיה מהנערים, ולפיכך לדעתם הגורמים לתופעת הנשירה מצויים בעיקר בקרב הנערים עצמם. עם זאת, ניכרת בקרב המחנכים ההבנה כי המסגרת הישיבתית הקלאסית אינה יכולה להכיל את כל הסוגים של הנערים, ויש להציע אלטרנטיבות מתאימות הן בתוך הישיבות עצמן (הכשרת אנשי מקצוע טיפוליים, למשל) והן בפתיחתן של מסגרות אלטרנטיביות נוספות לישיבות קטנות (מסגרות המשלבות לימודי קודש עם פעילויות חול) – כדי להתמודד טוב יותר עם תופעת הנשירה ולתת לנערים מענה מספק.

בפרק החמישי והאחרון, 'זעקת המשפחות', תואר האופן שמשפחות הנערים חוו את תהליך הנשירה והגיבו אליו. ניתוח הראיונות לימד על הכאב והקושי העצום שחוו משפחות הנערים ועל זעקתן לתיקון. ראשית, עולה הקושי שחווה המשפחה אל מול הנער. בהיבט זה בולט המאמצים הרבים שעשו המשפחות במטרה לטפל בנער ולסייע לו להצליח ולהתמיד בישיבה. השקעה זו כללה זמן וכסף, בדמות אבחונים, ייעוץ וטיפולים אישיים־רגשיים. עוד בולט בחלק זה התסכול של המשפחות ממערכת החינוך החרדית המוסדית והזדהותן עם הקשיים שמגלים הנערים בעת הניסיון להשתלב במערכת זו. בחלק לא מבוטל מן המקרים, הכלה זו נובעת מכך שאחד ההורים (או שניהם) גדלו בחוץ לארץ ועברו לישראל בבגרותם, ועל כן צורות חיים תורניות אחרות אינן זרות להם. נוסף על כך, ניתוח הראיונות בחלק זה לימד, באופן מעניין, שדווקא הפתיחות וההכלה של המשפחות הן אלה שאפשרו לנערים לעזוב את המסגרת החינוכית (ולא להישאר בה ולסבול, או לחלופין להיפלט לרחוב מוקדם יותר), והן אלה שאפשרו לנערים להמשיך לשמור על הקשר עם משפחתם, ובסופו של דבר גם לשמור, בדרכם, על אורח החיים החרדי.

יחד עם זאת, מובן כי נשירה של הבן מהמוסד החינוכי החרדי הקלאסי עשויה להוות נקודת משבר עבור המשפחה כולה – כלפי עצמה פנימה וכלפי חוץ. כיוון שהתפיסה השלטת בעולם החרדי היא שעזיבת המוסד החינוכי החרדי אינה אלא שלב בדרך ל'פריקת עול' של הנער, עולה החשש מסטיגמה שלילית על המשפחה כולה. חשש זה ניכר בחלק גדול מן הראיונות, לצד תחושות של בושה

או מבוכה אל מול הקהילה החרדית. ולבסוף, בפרק מודגש הקושי העצום שחוו המשפחות אל מול מערכת החינוך החרדית המוסדית הקלאסית. כאן, מתבטא כאבן של המשפחות בזעקה לתיקון, בדרישה לטיפול ולהתייחסות אחרת, מכילה ומבינה יותר, לנערים שלא מוצאים את מקומם בישיבות הקלאסיות ונלכדים במעגל הנשירה הכואב. לא פחות חשוב מכך, עולה הקריאה של המשפחות ל"יד מכוונת" מצד מערכת החינוך המוסדית שתישא באחריות ותסייע לנערים שנפלטו מהמערכת למצוא את מקומם מבלי להיזרש למסע תלאובות עצמאי־משפחתי של חיפוש מוסד חינוכי ראוי.

נראה שעבור העולם המחקרי הרחב העוסק בנער חרדי נושר עולות ארבע תובנות עיקריות ממחקר זה: **הראשונה**, המחיר הגבוה שמשלמים נערים ומשפחות בגין סוגיה שהיא ארגונית ביסודה – היעדר מערכת מוסדרת של הפנייה וליווי של נער נושר ומשפחתו. יש לזכור כי הנערים נמצאים במסגרת חוק חינוך חובה, כך שעל המערכות כולן לארגן ולמסד את הטיפול בנוער הנושר. באופן פרקטי מוצע שבמסגרת מחלקות החינוך ברשויות המקומיות ובתוך מנהלי החינוך החרדי (היכן שישנם) יוקמו יחידות ייעודיות שתפקידן יהיה לסייע בהכוונה ובמציאת מוסד חינוכי מתאים לנערים שנפלטו מהמסגרות הקלאסיות.

השנייה, מחקר זה השמיע את קולות 'הנערים הנושרים' וקולות אימותיהם (לצד כמה אבות שהשתתפו בראיונות). קולות אלה מזכירים כי הנשירה אינה רק 'סוגיה' או 'בעיה'. כרוכים בה משברים משפחתיים, דאגת אימהות (ואבות) הנמשכת שנים, לילות לא שינה, תחושת חוסר אונים מול דלתו של הילד הישן בבית ופחד ממושך – כיצד כל זה ייגמר. ראוי לזכור זאת כאשר באים ועוסקים במדיניות.

השלישית, הקושי של המוסדות והמערכות הטיפוליות לתת מענה רחב ומדויק לנערים לקויי למידה. נראה שבנושא זה המחקר אינו מספק תובנות חדשות, שכן הבנה זו כבר רווחת בקרב מנהלי מערכות החינוך החרדיות.

הרביעית, הצורך בפיתוח סוגי מוסדות נוספים. היות שהצמיחה הדמוגרפית של הציבור החרדי נמשכת ובמקביל עולה גם המספר של הנערים הנושרים – מוצע לתת תשומת לב לפיתוח מוסדות חינוכיים כדלקמן:

1. **פיתוח מוסדות חינוכיים לנוער שנמצא 'בתווך': קרי כאלה הרוצים ללמוד לימודי קודש, אך אינם מוכנים להקדיש 100% מסדר יומם וממרחם לכך.** מוסדות אלה, שיאפשרו רמת לימודים תורניים ברמה גבוהה ואיכותית עם סדר יום ברור ומוגדר מראש – בדומה לשיבות הקטנות הקלאסיות – מצד אחד, אך תוך מתן מקום לפעילויות לימוד שאינן תורניות או לפעילויות פנאי מצד שני, עשויים לתת מענה לנערים שנפלטו ממערכת החינוך החרדית הקלאסית, אך עדיין מעוניינים בלימודי קודש כחלק מאורח חייהם.

1. **פיתוח מסגרות חינוכיות-אלטרנטיביות, שנושאות אופי חרדי אך מסוגלות להכיל נערים מרקעים מגוונים ובעלי צרכים שונים, שמביעים ביקורת כלפי התפיסה החינוכית החרדית, ואף מתנהגים בצורה שבמסגרות החינוכיות הקלאסיות נחשבות כחריגות, למשל מתלבשים בלבוש 'צבעוני' או מחזיקים טלפון חכם.**

אם כן, מחקר זה מצטרף לשורה ארוכה של מחקרים בנושא נוער חרדי נושר, שניסו לשרטט, כל מחקר בדרכו, את תופעת הנשירה, מאפייניה וקשיי ההתמודדות של המערכות המוסדיות מולה. בעוד שרוב המחקרים בנושא עסקו במקרי קצה – היינו בנוער נושר שהתדרדר לרחוב או מטופל במוסדות הרווחה – מחקר זה מתייחד בטיפולו בתופעה דווקא סביב מקרים הנחשבים 'קלים', היינו בנערים שנפלטו אומנם מהשיבות החרדיות הקלאסיות, אך לא 'פרקו עול' או אימצו, בשום שלב – התנהגויות עברייניות כלשהן, ומכאן יוצא חידושו.

ביבליוגרפיה

- אריקסון, א' (1976). **ילדות וחברה**. ספרית פועלים.
- בראון, ב' (2017). **המדריך לחברה החרדית**. הוצאת עם עובד.
- היון, א' (2017). **הרש"ר הירש – מיתוס הריג בהגברת הלומדים החרדית**. מכון ירושלים לחקר ישראל, המרכז לחקר החברה החרדית.
- וייסבלאי, א' (2019). **טיפול הרשויות בנוער חרדי בסיכון ובסכנת נשירה ממערכת החינוך**. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- טבילה, ב' (2023). **הישיבה התיכונית החרדית**. רסלינג.
- יצחקי, י' (2009). **היבטים אישיותיים וקהילתיים בנשירת בני נוער במגזר החרדי**. עבודה לשם קבלת התואר מוסמך. בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בראילן.
- להב, ח' (2005). **תהליכים ותמורות במאפייני סיכון וניתוק של נוער מתבגר 'דתי חרדי' המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. מניתוק לשילוב 13, 49-78**.
- מלחי, א' (2020). **חנוך לנוער על פי דרכו – מסגרות חינוך חלופיות לנערים הרדים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית מקורות מגמות ותהליכים**. מכון ירושלים לחקר ישראל.
- צ'רנוביצקי, מ' ופלדמן, ד' (2018). **החצר האחרית של החינוך בישראל – מערכת החינוך החרדית**. קרן ברל כצנלסון.
- שהינוקסלר, ש' וגולדברג, ד' (2021). **נוער חרדי בסיכון: ממצאים ותובנות**. המכון החרדי למחקרי מדיניות.
- שפיגל, א' (2011). **ותלמוד תורה כנגד כולם – חינוך חרדי לבנים בירושלים**. מכון ירושלים לחקר ישראל.
- שקדי, א' (2010). **תיאוריה המעוגנת בנרטיבים: הבניית תיאוריה במחקר איכותני**. בתוך: קסן, ל' וקרומר-נבו, מ' (עורכות) (עמ' 431-461). **ניתוח נתונים במחקר איכותני**. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- Itzhaki, Y. (2019). The different role of mentor support along the high-school dropout process. *Youth & Society, 51*(7), 981-1008.
- Itzhaki, Y., Itzhaky, H., & Yablon, Y. B. (2018). The contribution of parental and societal conditional regard to adjustment of high school dropouts. *Journal of Adolescence, 62*, 151-161.
- Lewin, K. (1943). Psychology and the process of group living. *The Journal of Social Psychology, 17*(1), 113-131.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Sage.

חברי הוועד המנהל

מכון ירושלים למחקרי מדיניות

דן הלפרן, יו"ר

פרופ' נאוה בן צבי

דוד ברודט

פרופ' חנוך גוטפרוינד

שי דורון

רענן דינור

ד"ר אריאל הלפרין

רות חשין

סלי מרידור

תהלה פרידמן

ד"ר נעמי פרל

גיל ריבוש

פרופ' ענת גופן

מוחמד מצרי

הרב איציק מילר

ד"ר דוד קורן, מנכ"ל המכון

מחקר זה עוסק בתופעת הנשירה המתרחשת אצל הנוער החרדי. המחקר מתמקד בקבוצה מובחנת של נערים ליטאים ירושלמים שהשתייכו למעגל הנשירה בעבר, אך מצאו את מקומם, איש איש במוסד החינוכי המתאים לו, לאחר דרך תחתית של חיפוש, ניסוי וטעייה.

המחקר אומנם אינו מתיימר לענות על כלל ההיבטים המרכיבים את שדה המחקר של 'נוער חרדי נושר', אולם הוא מתייחד בניסיונו להתודע באופן בלתי אמצעי לסיפורם של הנערים; סיפור הכולל לא רק את נקודת המבט של הנערים עצמם, אלא גם את נקודות המבט של משפחתם ושל מחנכיהם האישיים.

באמצעות המחקר ביקשנו לבחון מהם הגורמים המרכזיים שהובילו את הנערים לעזוב את מקום הלימודים ולהצטרף למעגל הנשירה; כיצד הנערים תופסים או מגדירים את עצמם כיום וכיצד הם תופסים או מגדירים את מקומם בציר שבין חילוניות לחרדיות; כיצד חוו משפחות הנערים את התהליך הנשירה וכיצד הוא השפיע עליהן; וכיצד תופסים מחנכיהם האישיים של הנערים את תהליך הנשירה, את הגורמים לו ואת המענים הקיימים והחסרים.

המחקר נערך בשיתוף מכון נתוני אמת ומשרד ירושלים ומסורת ישראל.

ד"ר נחומי יפה היא חברת סגל במחלקה למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל אביב וסגנית נשיא במכון נתוני אמת. בעלת תואר דוקטור במדעי המדינה מהאוניברסיטה העברית בירושלים. מחקרה עסק באופן שבו זהות, נורמות חברתיות וסמכות ממלאים תפקיד ביצירת עוני ובשימורו, תוך התמקדות בקהילה החרדית בישראל ובארה"ב.

ניצן פייביש הוא דוקטורנט במחלקה למדע המדינה ובמכון טרומן ללימודי השלום באוניברסיטה העברית, לשעבר חוקר במכון ירושלים למחקרי מדיניות ועמית מחקר בתוכנית קיימה של הקרן לירושלים.

אהוד פראוור הוא ראש צוות חברה ואוכלוסיות במכון ירושלים למחקרי מדיניות. לשעבר סגן קצין חינוך ראשי של צה"ל, מנהל גימנסיה 'רחביה', סמנכ"ל לממשל וחברה במשרד ראש ממשלה ונציב שירות המדינה בפועל.

מכון ירושלים למחקרי מדיניות הוא מכון מחקר וחשיבה המוציא מירושלים תורה חברתית, כלכלית ומרחבית בת-קיימא. המכון, שהוקם בשנת 1978, הוא הכתובת שמעצבי מדיניות פונים אליה לבירור, קידום והגדרת סוגיות מרכזיות בחקר ירושלים ומדינת ישראל. מחקריו ופעילותו של המכון מסייעים למוסדות ולגופים לעצב וליישם מדיניות חדשנית ואפקטיבית. ירושלים מהווה עבור המכון מקור השראה, שדה מחקר, מעבדה ומרחב יעד להשפעה. פיתוח העיר לטובת מגוון תושביה, אוהביה ומאמיניה וחיזוק מעמדה הגלובלי עומדים בראש סדר היום של המכון.